

Рівненський державний гуманітарний університет
Факультет іноземної філології
Кафедра романо-германської філології

ДИПЛОМНА РОБОТА
освітній ступінь “Магістр”

на тему :

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ “ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ” (НА
МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ
ФРАЗЕОСИСТЕМ)

Виконала: студентка VI курсу, групи ІФ-62
напряму підготовки (спеціальності)
“035.04 Філологія. Германські мови та літератури
(переклад включно)”

Гребенюк Юлія Костянтинівна

Керівник:

доктор філологічних наук, професор

Деменчук Олег Володимирович

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор

Мізін Костянтин Іванович

кандидат філологічних наук, доцент

Потапчук Світлана Сергіївна

Рівне – 2018

АНОТАЦІЯ

Гребенюк Ю.К. Вербалізація концептосфери “ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ” (на матеріалі української, англійської та німецької фразеосистем). – Дипломна робота на правах рукопису.

Наукова робота на здобуття освітнього ступеня “магістр” за спеціальністю 035.04 Філологія. Германські мови та літератури (переклад включно). – Рівне, РДГУ. – 2018.

Науковий керівник – д-р філол. наук, проф. Деменчук Олег Володимирович.

Зміст анотації. Магістерська робота репрезентує концепти ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій фразеологічній системі, що дає нам можливість зробити висновок про основну ідею щастя та нещастя, які характеризуються складністю та варіативністю та є одним із ключових понять в українській, англійській та німецькій мовних картинах світу. У магістерській роботі було визначено специфіку мовних концептуалізацій опозицій ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовних картинах світу, а також встановлено неоднозначність опозиції ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ, виявивши взаємообумовлену природу цих концептів.

Ключові слова: концепт, фразеологічна одиниця, мовна картина світу, концептуальний аналіз.

RÉSUMÉ

Hrebeniuk Yulia. Verbalization of the concept domain “HAPPINESS-UNHAPPINESS” (based on the Ukrainian, English and German phraseological systems). – Manuscript.

Scientific work for obtaining the Master degree in specialty 035.04 “Philology. Germanic languages and literature (translation included)”. – Rivne, RSUH. – 2018.

Scientific supervisor – doctor of philology, prof. Demenchuk Oleh Volodymyrovych.

Annotation. The master degree work represents the concepts of “HAPPINESS-

UNHAPPINESS” in Ukrainian, English and German phraseological systems, gives an opportunity to conclude that the idea of happiness and unhappiness, which is characterized by complexity and diversity, is one of the key notion in Ukrainian, English and German worldviews. The conceptualizations of the oppositions HAPPINESS-UNHAPPINESS in Ukrainian, English and German worldviews have been specified, as well as the ambiguity of the opposition of HAPPINESS-UNHAPPINESS has been established, that revealing the interdependent nature of these concepts.

Key words: concept, phraseological unit, worldview, conceptual analysis.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ КОНЦЕПТІВ	11
1.1. Багатоаспектність поняття <i>концепт</i>	11
1.2. Проблема співвіднесення концептуальної та мовної картин світу...	17
1.3. Фразеологічні концепти та їх місце в мовній картині світу.....	23
1.4. Концепти ЩАСТЯ–НЕЩАСТЯ як предмет мовознавчих досліджень	28
Висновки до розділу 1	31
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ЕМОТИВНИХ КОНЦЕПТІВ ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	34
2.1. Емотивні концепти в загальній системі концептів.....	34
2.2. Метод концептуального аналізу та особливості його застосування ..	37
2.3. Методологія дослідження фразеологічних концептів в аспекті міжмовних зіставлень	43
2.4. Фразеологічні еквіваленти, аналоги та безеквівалентні фразеологічні одиниці в українській, англійській та німецькій мовах	47
Висновки до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. МОВНІ КОНЦЕПТИ “ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ” В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОСИСТЕМАХ	51
3.1. Номінально-сміслові поле концепту ЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій фразеосистемах	51
3.2. Номінально-сміслові поле концепту НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій фразеосистемах	64
3.3. Концептуалізація бінарних опозицій ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій фразеосистемах.....	73
3.4. Зіставний аналіз фразеологізмів на позначення концептів ЩАСТЯ-	

НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовах	76
Висновки до розділу 3.....	79
ВИСНОВКИ.....	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ	90
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність дослідження. Початок ХХІ століття характеризується значним розширенням сфери інтересів мовознавства. На це вплинув процес зміни аспектів розгляду мови як об'єкту вивчення. Мова стала трактуватися не як система “в собі та для себе”, а як динамічний феномен – знаряддя мислення, засіб та діяльність спілкування, інструмент отримання різноманітних знань про людину, побут, культуру та суспільство. Однією з характерних особливостей сучасного етапу розвитку фразеології є досить вагоме розширення проблематики. Саме тому, інтерес мовознавців до проблеми взаємодії мови і культури детермінує напрями сучасних лінгвістичних студій, актуальним нині є вивчення взаємодії мовних явищ із мисленням, культурою етносу, особливостями відображення фрагментів фразеологічної картини світу засобами фразеологічних одиниць. Крім того, увагу мовознавців ваблять нові аспекти цієї дисципліни, які доповнюють наші представлення відносно природи і суті одиниць фразеологізмів.

На даний момент розширюються області дослідження когнітивної лінгвістики, на зміну термінологічним питанням приходять питання структурної організації концептів, їх змісту, формування і функціонування в різносистемних мовах. Не викликає сумніву той факт, що у кожній культурі існує своя власна, споконвічна або запозичена, система понять, значуща в контексті внутрішньокультурної і міжкультурної комунікації. *Концепт* ЩАСТЯ, так само як і *концепт* НЕЩАСТЯ належать до основоположних концептів будь-якої культури і мови оскільки вони є двома формами емоційної організації і, з точки зору лінгвістики, культурології, філософії та інших наук, являють собою невичерпне джерело для дослідження.

Проте слід зазначити, що фразеологізми з концептами ШАСТЯ-НЕЩАСТЯ в лінгвокультурології є одними з найменш і однозначно визначених, в той час як їхня значущість і цінність досить висока. Ці концепти відбивають складну систему духовно-морального і морально-етичного вимірів картини світу і внутрішнього, духовного життя особистості. Саме це й зумовило **актуальність** нашого дослідження.

Виходячи з актуальності зазначеної проблеми, недостатньої її розробленості, було обрано тему магістерської роботи **“ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ “ЩАСТЯ–НЕЩАСТЯ” (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ФРАЗЕОСИСТЕМ)”**.

Об’єктом дослідження є концептосфера ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовах.

Предметом дослідження є засоби вираження концептосфери ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовах.

Мета дослідження – встановити особливості вербалізації концептосфери ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ (на матеріалі української, англійської та німецької фразеосистем).

Мета дослідження зумовлює необхідність розв’язання таких **завдань**:

- осмислити поняття *концепт* в структурі сучасності наукової парадигми;
- обґрунтувати теоретичну базу дослідження концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій лексико-фразеологічних системах;
- експлікувати зміст мовних опозицій ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ за результатами експериментальних методів дослідження;
- встановити специфіку мовних концептуалізацій опозицій ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовних картинах світу;
- встановити неоднозначність опозиції ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ, виявивши взаємообумовлену природу цих концептів.

Матеріалом дослідження слугували дібрані методом суцільної вибірки 240 фразеологічних номінацій на позначення концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ (85 одиниць в українській мові, 74 одиниці в англійській мові та 81 одиниць в німецькій мові) з репрезентативних тлумачних, перекладних, етимологічних, фразеологічних, синонімічних, енциклопедичних словників української, англійської та німецької мов (загалом 144 джерела). Джерелом ілюстративного матеріалу слугували тлумачні словники досліджуваних мов (“Словник

української мови в 11 томах”; “Фразеологічний словник української мови”, “Словник фразеологічних антонімів української мови”; “Oxford Advanced Learner’s Dictionary of Current English”; “Merriam-Webster Dictionary”; “LONGMAN IDIOMS DICTIONARY”; “Langenscheidts Grosswörterbuch Deutsch als Fremdsprache”; “Wörterbuch Advanced Deutsch-Ukrainisch”), а також інтернет-ресурси, зокрема ресурс німецької мови для пошуку фразеологічних виразів (<https://www.redensarten-index.de/suche.php>), ідіоматичний словник англійської мови (<http://www.theidioms.com/>), та український мовний проект “Мова - ДНК нації” (<https://ukr-mova.in.ua/>).

Методологічною основою дослідження є ідеї, закладені в роботах із когнітивної лінгвістики (М.Ф. Алефіренко, А.П. Бабушкін, М.М. Болдирєв, А. Вежбицька, В.З. Дем’янова, З.Д. Попова, Ю.С. Степанов, Й.А. Стернін та ін.), психолінгвістики (О.О. Залевська, О.О. Леонтьєв, Р.М. Фрумкіна та ін.), філософії мови та семантики (Ю.Д. Апресян, Н.Д. Арутюнов та ін.), лінгвокультурології (В.І. Карасик, Ю.М. Караулов, В.В. Колесов та ін.), міфології і культурології (О.Н. Афанасьєв, О.О. Потебня, В.М. Топоров та ін.).

Методи дослідження. Дослідження являє собою синхронно-порівняльний опис досліджуваного матеріалу, що базується на вивченні та узагальненні основних досягнень сучасної лінгвістики. Вибір методів лінгвістичного аналізу обумовлений специфікою досліджуваного матеріалу і метою роботи. Поряд з традиційними описовим і порівняльним методами дослідження, аналіз концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ здійснювався в роботі із застосуванням елементів логічного методу, концептуального аналізу, методу обробки кількісних даних в контексті проблематики роботи. Логічний метод передбачає відтворення реального історичного процесу у його теоретичній формі, в системі понять. За допомогою логічного методу відображуються основні етапи історичного розвитку концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ, його якісні зміни, акцентується увага на основній тенденції процесу історичного розвитку цих концептів. Концептуальний аналіз об’єднує в собі методи дистрибутивного, контекстуального та компонентного аналізу. Він є одним із головних методів логічного аналізу мови когнітивної лінгвістики, що передбачає моделювання й опис концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ. Метод обробки

кількісних даних забезпечує точний підрахунок частоти вживання ФО з концептами ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в фразеосистемах української, англійської та німецької мов.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що у ньому вперше на матеріалі української, англійської та німецької мов було здійснено спробу опису особливостей вербалізації концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в названих фразеосистемах. Новизною у роботі вважаємо порівняння бінарних позицій ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ на матеріалі української, англійської та німецької фразеосистем. Уточнено поняття концепт, фразеологічна одиниця, мовна картина світу. Уперше схарактеризовано концепти ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в аспекті їхнього впливу на лінгвокультури. Уперше проведено зіставний аналіз концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ на матеріалі української, англійської та німецької фразеосистем.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що матеріали дослідження, результати комплексного опису концептів можуть представляти інтерес для подальших наукових пошуків в області когнітології і лінгвокультурології, сприяти більш глибокому розумінню природи ментальних сутностей, вербалізованих мовним знаком. Комплексний підхід, що реалізується нами при дослідженні мовних опозицій “щастя-нещастя”, дозволяє простежити закономірності формування узагальненої семантики ключових лексем, яка багато в чому обумовлена антропоцентричністю досліджуваних концептів.

Практичне значення роботи полягає в тому, що матеріали і основні положення праці можуть використовуватися в лексикографічній практиці при укладанні функціонально-когнітивних, синонімічних і тлумачних словників; в курсі лекцій, практичних занять та спецкурсах з когнітивної лінгвістики, лексикології і фразеології англійської, української та німецької мов, лінгвокультурології та лінгвокультурознавства.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати роботи обговорено на засіданнях кафедри романо-германської філології Рівненського державного гуманітарного університету, представлено на трьох міжнародних конференціях: “Науково-технічний прогрес на транспорті”

(Дніпропетровськ, 2017), “Проблеми лінгвістичної семантики” (Рівне, 2017) та “Актуальні проблеми сучасної іноземної філології” (Рівне, 2017), а також у збірниках студентських наукових праць “Філологічні витoki” (Рівне, 2016) та “Studia philologica” (Рівне, 2017).

Структура і обсяг роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, висновків, списку використаної літератури (59 позиції, з них 13 позицій іноземними мовами), джерел ілюстративного та лексикографічного матеріалу (85 позицій). Допоміжним засобом унаочнення результатів дослідження є 8 таблиць. Загальний обсяг роботи становить 100 сторінок, обсяг основного тексту – 85 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ КОНЦЕПТІВ

1.1. Багатоаспектність поняття концепт

На черговому етапі розвитку гуманітарного знання лінгвістика зіткнулася з необхідністю винайдення нового терміну для адекватного позначення змістовної сторони мовного знаку, який зняв би функціональну обмеженість традиційних значення і сенсу і в якому органічно поєдналися б логіко-психологічні та мовознавчі категорії.

Саме ця потреба породила появу цілої низки конкуруючих номінативних одиниць, загальною для яких було прагнення “відобразити в поняттях” невловимий “дух народу” – етнічну специфіку уявлення мовних знань. В результаті появи такого роду одиниць в лінгвістичній літературі співіснують терміни “концепт”, “лінгвокультурема”, “міфологема”, “логоепістема” [22, с.8], однак на сьогоднішній день стає очевидним, що найбільш життєздатним виявився термін “концепт”, який за частотою вживання значно випередив всі інші термінологічні новоутворення.

Слід зазначити, що дослідження ХХІ ст. характеризуються посиленою увагою до концептів. Проте, незважаючи на велику кількість цих досліджень, саме поняття концепту продовжує залишатися досить невизначеним. У більшості дефініцій, запропонованих лінгвістами (наскільки ці дефініції іноді суперечать одна одній – окреме питання), одне невідоме (поняття концепту) визначається через інше невідоме (або ряд невідомих). Термін “концепт” охоплює предметні області декількох наукових напрямків: перш за все когнітивної психології, когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення і пізнання, зберігання і переробки інформації [22, с.58], а також лінгвокультурології, визначаючи і утверджуючись в межах теорії, утвореної їх постулатами і базовими категоріями. Однак ментальні об’єкти, до яких звертається “концепт”, не володіють загальними специфічним родовими ознаками (приналежність до області ідеального – це властивість значення та сенсу, ідеї та думки, поняття і

уявлення) і знаходяться скоріше у відносинах “сімейної подібності”, або ж це складна мережа тотожностей, які переплітаються і перетинаються [22, с.111]. Можна припустити, що існують подібні безкінечності в математиці, як і концепт в когнітології, тобто базова аксіоматична категорія, яку неможливо визначити і яка сприймається інтуїтивно, гіперонім поняття, уявлення, схеми, фрейму, сценарію та ін. [14; 28]. Розглянемо декілька визначень концепту з публікацій останніх років.

Ось яке поняття концепту у М.В. Нікітіна [40, с.53]: “Концепт – дискретна багатофакторна ментальна одиниця зі стохастичною структурою. Його єдність і відокремленість забезпечується тотожністю того денотата, з яким він поєднаний в певних ментальних світах”. На жаль, подібне визначення, мало що прояснює по суті та викликає безліч питань: Що являє собою ментальна одиниця? У чому проявляється її багатофакторність? Якщо вона володіє імовірнісною структурою, то з яких “цеглинок” ця структура складається і чим обумовлюється її імовірність?

Ще одне визначення, яке подає науковець В.В. Красних: “Концепт (національний концепт) – найзагальніша, максимально абстрагована, але конкретно репрезентована в мовній свідомості, що зазнала когнітивної обробки ідея “предмета” в сукупності всіх валентних зв’язків, помічених національно – культурним маркуванням. Концепт позбавлений образності...” [35, с.187].

В свою чергу, в рамках когнітивної лінгвістики під концептами розуміють “оперативні змістовні одиниці пам’яті, ментального лексикону, відбиті в людській психіці” [15, с.36].

Науковці З.Д. Попова та Й.А. Стернін визначають концепт як “глобальну розумову одиницю, яка представляє собою квант структурованого знання, ідеальну сутність, яка формується в свідомості людини з її безпосередніх дій з предметами, з її предметної діяльності, з розумових операцій людини з іншими, вже існуючими в її свідомості концептами, – такі операції можуть призвести до виникнення нових концептів” [42, с.13]. Мова, таким чином, є лише одним із способів формування концептів у свідомості людини. Для ефективного формування концепту, для довершеності його формування, однієї мови мало –

необхідно залучення чуттєвого досвіду, необхідна наочність та предметна діяльність. Тільки в такому поєднанні різних видів сприйняття у свідомості людини формується повноцінний концепт.

У М.М. Болдирєва концепти – це “... ті ідеальні, абстрактні одиниці, смисли, якими людина оперує в процесі мислення. Вони відображають зміст отриманих знань, досвіду, результатів всієї діяльності людини і результати пізнання нею навколишнього світу у вигляді певних одиниць, “квантів” знання. Людина мислить концептами. Аналізуючи, порівнюючи і об’єднуючи різні концепти в процесі розумової діяльності, вона формує нові концепти як результати мислення. Передача будь-якої інформації і процес спілкування в цілому також є передачею або обміном концептами у вербальній чи невербальній формі”. Або більш точно визначення можна сформулювати наступним чином: “концепт – це оперативна змістовна одиниця мислення, одиниця, або квант структурованого знання” [19, с.23].

В область сучасних гуманітарних наук чи не першим слово “концепт” вводить російський мислитель С.О. Аскольдов, який, як і середньовічні номіналісти, визнає “індивідуальне уявлення заступником всього родового обсягу”. Однак, на відміну від них, він не ототожнює концепт з індивідуальним поданням, вбачаючи в ньому “спільність”. Для Аскольдова концепт – це “абстрактне уявлення, яке заміщає нам в процесі мислення невизначену кількість предметів одного і того ж роду”. В якості найвизначнішої ознаки концепту С. Аскольдов висуває “функцію заступництва” [17, с.275].

Згідно з О.С. Кубряковою, поняття концепту відповідає уявленню про ті сенси, якими оперує людина в процесах мислення і які відбивають зміст досвіду і знання, зміст усієї людської діяльності у вигляді деяких “квантів” знання [37, с.90].

Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, можна сказати, що поняття *концепт* є надзвичайно складним і багатоаспектним, що в свою чергу ускладнює його дефініції. Концепт накопичує свій зміст протягом усього часу існування людства, він не зникає повністю і не позбувається набутих компонентів.

Вартим уваги є той факт, що існуючі в сучасній лінгвістиці підходи до вивчення концептів як складних ментальних утворень в найзагальнішому плані зводяться до двох основних понять концепту – лінгвокогнітивного і лінгвокультурного.

На наш погляд, відмінною рисою лінгвокогнітивного підходу до мовних явищ є використання поняття *концепт* при описі семантики мови, коли значення мовних виразів прирівнюються до концептів або концептуальних структур, що містяться у їхній структурі. Концепти – це скоріше посередники між словами і екстралінгвістичною дійсністю, і тому значення слів не можуть бути зведені до створюючих їх концептів.

При лінгвокультурному підході робиться акцент на концепті як ментальному утворенні, що вже сформувався, як частини усієї концептосфери, як фрагменті картини світу, тобто, концепт знаходиться у свідомості. Саме у свідомості здійснюється взаємодія мови і культури. Від інших ментальних одиниць різних галузей науки його також відрізняє наявність ціннісного елементу. Центром концепту завжди є цінність, оскільки в основі культури лежить саме цінність [31, с.162].

Ми вважаємо, що лінгвокультурний та лінгвокогнітивний підходи не є взаємовиключними: концепт як одиниця ментальних ресурсів у свідомості індивіда певною мірою репрезентує засвоєний цим індивідом соціокультурний досвід, пов'язаний з інтерпретацією концепту у колективній свідомості соціуму чи лінгвокультури. І, навпаки, концепт як одиниця культури фіксує соціокультурний досвід соціуму чи лінгвокультури, що у процесі соціалізації через спілкування як діяльність засвоюється і привласнюється індивідом, стаючи фактом його свідомості. Як справедливо зазначає В.І. Карасик, названі підходи відрізняються векторною спрямованістю: лінгвокогнітивний аналіз концепту йде від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – від культури до індивідуальної свідомості. [5, с.232].

Лінгвокультурні концепти можуть класифікуватися за різними ознаками. З точки зору тематики концепти утворюють, наприклад, емоційну, та інші концептосфери [4, с.53]. Класифіковані за своїми носіями концепти утворюють

індивідуальні, мікрогрупові, макрогрупові, національні, цивілізаційні, загальнолюдські концептосфери [6, с.5].

В основі будь-якого концепту лежить базовий шар, який є певним чуттєвим образом. Цей образ, у свою чергу, є одиницею універсального предметного коду. Сукупність базового образу і додаткових когнітивних ознак і шарів складають об'єм концепту і визначають його структуру. Існує декілька структурних типів концептів: однорівневі, багаторівневі, сегментні. Першими є ті концепти, які включають тільки чуттєве ядро, тобто один базовий образ. Другі включають декілька когнітивних шарів, що розрізняються за рівнем абстракції, який нашаровується на базовий образ. Треті є базовим образом, оточеним декількома сегментами, рівноправними за мірою абстракції [38, с.58].

Фразеологічний фонд мови, як “концентрат” історичної пам'яті народу, представляє неабиякий інтерес. Виникнення та життя мовних реалій та ідіоматики залежить лише від суспільної необхідності та багатьох екстралінгвістичних чинників. Загальний об'єм зафіксованого в лексиці пізнаного буття переважно збігається в усіх розвинених мовах, хоча лексична конкретизація дійсності – розчленування буття на поняття, що їх виражають слова чи словосполучення, – у різних мовних системах відбувається по-різному.

З цієї точки зору, концепт – це те, через що людина входить у культуру. Це “концентрат” етносвідомості, це умовна ментальна структура. Він має винятково когнітивний статус та не існує поза мисленням. Комплексність концепту полягає в наявності двостороннього зв'язку між мовою та свідомістю, оскільки категорії свідомості реалізуються в мовних категоріях та одночасно детерміновані ними; культура детермінує концепт (тобто концепт – це ментальна проекція елементів культури). Співвідношення феноменів “мова” та “культура” складне, бо мова є одночасно і частиною культури, і зовнішнім для культури чинником; мова та мовлення – сфери, у яких концепт опредметнюється. Складність розуміння вербалізації концепту особливо виникає в ході вивчення фразеологічних одиниць (універсальних мовних категорій) з етнокультурним компонентом, у яких простежується шаруватість концепту.

Вербалізація концепту, або надання йому фразеоформи, відбувається спонтанно чи зумисне, однак цьому передують наявність багатьох різноманітних чинників. Особливо важливу роль у такій мотивації відіграє емоційна етносуб'єктивність. Саме цей суб'єктивізм вбирає в себе концентровану та синтезовану історію етносу.

Первинне значення, безперечно, з численними культурно – емоційними та ситуативними нашаруваннями, створює панівну лінію в структурі концепту. Це концептуальне ядро є, певним чином, компресією множинності чинників, які в діяхронії нашаровують додаткові смисли. Навіть у випадку етимона зберігається система історичних зв'язків, – історія концепту, хоча й можливе творення нового концепту з синхронною мотивацією.

Зміст концепту як основної одиниці ментальності, ментальної сутності визначається всією розмаїтістю контекстів його вживання й залежить від світоглядних домінант. Ідея зближення реалії та її назви глибоко проникає в свідомість пересічного мовця, етносу, вербалізується в мовних знаках і реалізується в духовному житті.

Концепт еволюціонує і часто може набувати шаруватої структури. Перша – основна, актуальна ознака. Друга, внутрішній зміст, архезначення – можливо, не усвідомлюється в сучасному повсякденному житті, проте є внутрішнім прототипом, стовбуром концепту. Варто зауважити, що можуть долучатися й проміжні шари, що вбирають в себе ціннісні зміни етносу, епохи тощо.

Осмислення, всебічний аналіз фразеологічної системи як феномену етнокультурної свідомості, як результату специфічних обставин побуту народу та пізнання ним світу дає змогу, ліпше тлумачити конкретні ідіоматичні фразеологічні вислови, та, заглиблюючись у свідомість народу, дає можливість всебічного бачення своєрідності їхнього соціального апарату, виділяє особливості цієї конкретної спільноти порівняно з іншими.

1.2. Проблема співвіднесення концептуальної та мовної картин світу

На межі XX – XXI ст. у філософських, лінгвістичних, культурологічних наукових працях особлива увага приділяється дослідженню мови як сутності, що забезпечує зв'язок між окремою людиною та ментальністю нації, оскільки завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвиток у ході всієї історії нації та суспільства. Усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і формування мовної свідомості людини. Співвідношення мови та мислення, мови та культури стало провідною темою сучасних міждисциплінарних наук, як то: лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, соціолінгвістика. Міграційні хвилі народів в рамках процесів глобалізації призводять до вимушеного співіснування різних націй, тому дослідження принципів міжкультурної комунікації є досить перспективним, оскільки дозволяють передбачити проблеми у спілкуванні людей різних етнічних груп і запобігти непорозумінню у процесі спілкування. Цікавими у такому ракурсі є міжмовні та міжкультурні паралелі, дослідження взаємодії елементів різних мов.

Мова “наскрізь” пронизує світ людини і, як слушно зазначав М. Гайдеггер, “оскільки ми, люди, щоб бути тим, ким ми є, вбудовані в мову і ніколи не зможемо з неї вийти, щоб можна було оглянути її ще якимось ззовні, то в поле нашого зору сутність мови потрапляє кожного разу лише тією мірою, якою ми самі з'являємося у її полі” [26, с.232]. Мова сприймається як з'єднуючий елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить, причому завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвиток у ході всієї історії нації та суспільства. Усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому.

Вивчення поняття “картини світу” є відкритим для багатьох сучасних наук, адже відкриває надзвичайні перспективи для комплексного підходу у дослідженнях. Багатство та оригінальність різних підходів до розуміння

феномену картини світу, що розроблені в різних галузях, дає можливість розширити розуміння в рамках соціолінгвістичних знань процесів сприйняття та інтерпретації інформації, взаємодії носіїв різних картин світу, успішності адаптації індивіда у світі через розуміння принципів його існування. Уявлення про світ – як предметний, так і соціальний – створює основу свідомої діяльності людини як частини суспільства і як особистості. Людина усвідомлює себе в закономірних вимірах і в соціумі. Саме антропоцентричність мови, ідею якої заклав іще В. Гумбольдт, стала закономірним результатом вивчення мови в тісному зв'язку з людським чинником. Термін “картина світу” належить до фундаментальних наукових понять. Цей термін вперше був застосований на межі XIX–XX ст. фізиком В. Герцом і розумівся ним як сукупність внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, що служать для виведення логічних суджень відносно поведінки цих об'єктів [28, с.47], проте з плином часу його значення поглибилось, і зараз вчені вважають, що він виражає найсуттєвіші характеристики людини, її буття та мовного середовища.

“Картина світу”, як глобальний образ, постійно формується в процесі контактування людини з навколишнім середовищем та іншими членами соціуму. Вона об'єктивується у мові та різноманітних соціокультурних стереотипах поведінки людей.

Вченим-лінгвістам стало зрозуміло, що мова людини є значно більша і глибша, ніж її орфоепічна, лексико-семантична, синтаксична системи. Так, Т.Б. Алісова стверджує, що мова має тіло і дух. Тіло – це матеріальне, що ми можемо бачити і чути, а духовне заховано в глибинах історико-етимологічних та лексико-семантичних лабіринтів та національно-культурних особливостях етносу. Матеріальне піддається вивченню; духовне передається від покоління до покоління на ментально-когнітивному рівні і є досить важким для сприйняття представникам іншомовного етносу [14, с.48].

Мова – основна форма, у якій відображенні наші уявлення про світ, вона також є найважливішим інструментом, за допомогою якого людина отримує і узагальнює свої знання, фіксує та передає їх соціуму. Людина як суб'єкт пізнання є носієм певної системи знань, уявлень, міркувань щодо об'єктивної дійсності.

Ця система має різні назви – картина світу, модель світу, образ світу – та розглядається в різних аспектах.

Варто зауважити, що мова сприймається як з'єднуючий елемент між окремою людиною та ментальністю нації, до якої вона належить. Завдяки мові можливо не тільки віднайти цей зв'язок на сучасному етапі, а й прослідкувати його розвитку ході всієї історії нації та суспільства. Усі елементи народної культури знаходять відбиток у мові певного народу, яка є відмінною від інших саме через специфіку відображення в ній світу і людини в ньому [33, с.44].

В свою чергу, Л. Вайсберг вважає мову творінням нації, в якому знайшов своє відображення процес пізнання всіх поколінь. Мова – духовний світ, що постає перед конкретно людиною як щось об'єктивне, але стосовно до пізнаваного – суб'єктивним, одностороннім. Суб'єктами мовної картини світу є носії мови, оскільки картина світу є способом його пізнання, а отже, результатом когнітивної діяльності людей, відображенням результатів діяльності свідомості [21, с.64].

Дослідженням феномену картини світу та її мовного вираження займалися Ю. Апресян, Ю. Караулов, В. Морковкін, Ж. Соколовська та інші науковці. Р. Брутян, розглядаючи це питання з філософської позиції, заявляв, що, оскільки у людській свідомості правомірне виділення раціональної (логічної) та чуттєвої моделей дійсності, то і в мові також можливе уявлення про “картину світу” у формі концептуальної (поняттєвої) та мовної (словесної) моделей [43, с.109]. В той час, як зазначає О. Кубрякова: “Інваріантна (концептуальна) частина картини світу визначається принципом віддзеркалення і, безумовно, однакова для всіх і не залежить від того, носієм якої мови є людина” [35, с.74]. Але лише мова дає можливість вербалізувати ці концепти, тому О. Кубрякова стверджує: “Іще до знайомства з мовою людина певною мірою знайомиться зі світом, пізнає його; завдяки відомим каналам чуттєвого сприйняття світу вона володіє певною інформацією про світ, розрізняє і ототожнює об'єкти свого пізнання. Засвоєння будь-якої нової інформації про світ здійснюється кожним індивідом на базі тієї мови, якою він уже володіє. Створена таким чином система інформації про світ і є сконструйована ним концептуальна система” [36, с.91]. Цю тезу підтримують у

сучасному мовознавстві Н. Арутюнова, Ю. Караулов, Г. Колшанський, Г. Комлев, Т. Нікітіна, Г. Рамішвілі, Є. Яковлева та ін., адже вона визначає провідну роль мови у формуванні картини світу в свідомості людей, і те, яким чином відображається в ній навколишній світ.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики досить ґрунтовно продемонстровані особливості концептуалізації світу мовою. Під час досліджень (Е. Сепіра, Б. Уорфа, Х. Хойера та ін.) було виявлено суттєву різницю в способах концептуалізації в різних групах мов, підкреслюється, що люди, які розмовляють різними мовами, мають різні типи мислення і це не просто пов'язане з мовою, а зумовлене нею.

Слід зазначити, що сучасні філософи (Г. Брутян, Р. Павіленіс) та лінгвісти (Ю. Караулов, Г. Колшанський, В. Постовалова, Г. Рамішвілі, Б. Серебренніков, В. Телія та ін.) розмежовують мовну й концептуальну картину світу. Концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, втілена в ці реалії через слова-концепти; мовна ж картина світу – це система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу – у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови. Більшість учених вважає, що концептуальна картина світу багатша, ніж мовна, оскільки у її творенні беруть участь різні типи мислення, і не все пізнане людиною набуває словесної форми, не все відображається за допомогою мови, і не вся інформація, яка надходить із зовнішнього світу, знаходить вираження в мові. Для отримання мовною одиницею певного статусу і закріплення її у мові вона має пройти нелегкий шлях формування, кристалізації і селекції, а також випробування часом. Концепт водночас – і форма поняття, і його ідея, втілена в словесних образах буття.

Тим самим концептуальна картина світу – це не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт. Різновидами концептуальної картини світу вважаються наївна, наукова, культурна, релігійна та ряд інших спеціальних

картин світу. Всі вони не є абсолютними і не існують ізольовано, але завдяки їх розмежуванню можна віднайти провідний спосіб переживання свого існування людиною. Мовна ж картина світу – це польова система взаємопов’язаних мовних одиниць, що через складну систему лінгвістичних і граматичних значень відбиває об’єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини, тобто загальною картину світу як таку. Варто зазначити, що і концептуальна, і мовна картини світу взаємопов’язані, хоча й мають певні відмінності. Базисом концептуальної моделі світу є інформація, що подається в поняттях, а у мовній моделі головними є знання, закріплені за одиницями конкретних мов. Концептуальна модель організована за законами фізичного світу, що робить її багатшою та цікавішою, мовна ж – за законами мови. Концептуальна модель світу – універсальна, впорядкована, характеризується стійкістю та системністю, мовна – фрагментарна, більш рухома, відображає постійні зміни в довкіллі. Слід зазначити, що обидві моделі є способом існування лексики у свідомості носія і допомагають у відтворенні цілісної картини світу [22, с.223].

Тому картина світу як сукупність уявлень про довкілля, розкривається через мовну структуру, зокрема лексико-семантичну систему мовних одиниць. Система відносин цієї структури є ієрархічно впорядкованим цілим зі складною будовою, в основі якої лежить смисловий каркас, що створює площинну модель мовної картини світу. Науковець В. Маслова наголошувала на тому, що “мова – складова частина культури, яку ми успадковуємо, та водночас її знаряддя. Культура народу вербалізується в мові, саме мова акумулює ключові концепти культури, транслуючи їх у знаковому втіленні – словах. Модель світу, що створюється мовою, є суб’єктивний образ об’єктивного світу, вона несе в собі риси людського способу світосприйняття, тобто антропоцентризму, який пронизує всю мову. Тоді концепти – це ніби згустки національно-культурних смислів, вивчення яких допомагає виявити особливості світосприйняття народу, представити концептуальну та національну картину світу” [38, с.67].

Не можна не додати твердження М.В. Пименової про те, що: “концепти – це одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів, в них міститься інформація про світ. Ця інформація відноситься до актуального та

віртуального стану світу. Концепт – це уявлення про фрагмент світу. Таке уявлення (образ, ідея, символ) формується загальнонаціональними ознаками, які доповнюються ознаками індивідуального досвіду та особистої уяви. “Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак” [41, с.44]. Але лише мова забезпечує доступ до всіх концептів. Вона вербалізує їх як окремі слова, словосполученнями, фразеологічні одиниці, так і речення, тексти, низку творів. Концепти як елементи свідомості не залежать від мови. Людина володіє словником не на рівні значень, а на рівні смислів, тобто концептів і концептуальних ознак. Концепт реалізується в мові, між іншим, на фразеологічному рівні. Образний зміст і глибинна семантика сталих словосполучень дозволяє яскраво відбити національне світобачення. Саме фразеологізми віддзеркалюють народні традиції, історію, етичні норми, спостереження над навколишнім світом. Повторюваний характер зворотів дає можливість носіям мови використовувати їх у різних ситуаціях мовлення.

Отже, мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, що притаманні певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу згідно національних концептуально-структурних засад, відповідність між структурами мови та культури можуть яскраво проявлятися в концептах як відображенні менталітету народу та його мовної картини світу. Вплив культури на мову проявляється у своєрідності процесу спілкування в різних культурах, що відображається не тільки в особливостях лексики та граматики, але й у нормативно-стилістичному складі мови. Національний образ світу формується із цілісності національного життя. Мова відображає спосіб сприйняття світу, що притаманний певній нації. Значення, які виражені в ньому, складаються в певну систему поглядів, формують своєрідну колективну філософію, яка стає обов’язковою для всіх носіїв мови. Спосіб концептуалізації дійсності в кожній мові і універсальний, і специфічний, тому люди, які розмовляють на різних мовах, сприймають світ трохи по-різному,

через призму своїх мов. У результаті взаємодії людини з зовнішнім світом формуються її уявлення про цей світ, про різні сторони навколишньої дійсності, багатогранна багатомірна модель світу. Мовна картина світу створює знаковий образ дійсності, її інтерпретацію. Словесні образи речей і лінгвістичні моделі, що відображають специфічні особливості національної мови, доповнюють бачення світу. Вони стають одним із джерел пізнання, осмислення дійсності, сприяють відтворенню більш повної та всесторонньої картини навколишньої дійсності в свідомості людей.

1.3. Фразеологічні концепти та їх місце в мовній картині світу

Етнос та людина, як продуцент мови, категоризує оточуючий світ крізь призму свого бачення та своєї унікальної етносвідомості. З іншого боку, будучи носієм цінностей та історичного досвіду, мова є одним з головних чинників націогенезу. “Згустком” уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань виступає концепт, як одиниця колективного знання (що спрямовує до вищих духовних цінностей), яка має мовне вираження та позначена етнокультурною специфікою.

Перехід від мови до її творця логічно відбувся наприкінці ХХ століття унаслідок кризи структурно-семантичної парадигми – вичерпаності системно-класифікаційного підходу.

Фразеологічний фонд мови, як “концентрат” історичної пам’яті народу представляє неабиякий інтерес, та впродовж останніх років активно вивчається під багатьма кутами зору. Виникнення та життя мовних реалій та ідіоматики залежить лише від суспільної необхідності та багатьох екстралінгвістичних чинників. Загальний об’єм зафіксованого в лексиці пізнаного буття переважно збігається в усіх розвинених мовах, хоча лексична конкретизація дійсності – розчленування буття на поняття, що їх виражають слова чи словосполучення, – у різних мовних системах відбувається по-різному.

Концепт – це те, через що людина входить в культуру. Комплексність концепту полягає в наявності двостороннього зв’язку між мовою та свідомістю, оскільки категорії свідомості реалізуються в мовних категоріях та одночасно

детермінуються ними; культура детермінує концепт (тобто концепт – це ментальна проекція елементів культури). Співвідношення феноменів “мова” та “культура” є складним, бо мова є одночасно і частиною культури, і зовнішнім для культури фактором; мова та мовлення – сфери, в яких концепт опредметнюється. Складність розуміння вербалізації концепту особливо виникає при вивченні ФО (універсальних мовних категорій) із етимонним компонентом, у яких спостерігається шарування концепту.

Фразеологічні одиниці відображають у своїй семантиці історію і культуру народу, передають із покоління в покоління національно-культурні еталони й стереотипи. Ф. Буслаєв називав фразеологізми “своєрідними мікросвітами”, що містять у собі “і моральний закон, і здоровий глузд, виражені у короткому вислові, які заповідали предки нащадкам” [20, с.111]. Останнім часом саме цей аспект фразеології привертає увагу все більшої кількості лінгвістів (праці М. Алефіренка, А. Вежбицької, Д. Гудкова, Д. Добровольського, В. Жайворонка, М. Ковшової, В. Костомарова, В. Маслової, В. Мокієнка, О. Селіванової, В. Телія, В. Ужченка та ін.).

Фразеологізми будуються на метафорі й належать до сфери аналогічного мислення, до сфери творчої свідомості. Вони виникають не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінювати й виражати до нього суб'єктивне ставлення. Саме це відрізняє фразеологізми від інших номінативних одиниць. У більшості фразеологізмів фіксуються прояви національної культури. За словами В. Телії, фразеологія - це “дзеркало, в якому лінгвокультурна спільнота ідентифікує свою національну самосвідомість” [44, с. 9].

Інтерпретаційний підхід у дослідженні фразеологічного складу мови дозволив визначити типи когнітивних процедур, які здійснюються в номінативній діяльності (при формуванні фразеологізмів) і відтворюються в мовленнєво-розумовій діяльності носіїв мови. Фразеологічні одиниці сприймаються крізь призму базового культурного знання людини, оснований на архетипових формах усвідомлення й моделювання світу. Сюди входять найдавніші міфологічні й міфопоетичні уявлення, соціокультурні прескрипції й

установки культури (ритуал, етикет та ін.). Другим рівнем культурної інтерпретації фразеологізму є сприйняття образу фразеологічної одиниці, тобто його співвіднесення з кодами культури, джерелами (людина, речі, природа), які стали предметами переосмислення в культурі й утворили систему кодів (антропний код, соматичний, зооморфний, колірний та ін.). Третій рівень культурної інтерпретації фразеологізму пов'язаний із визначенням ролі, яку набуває мовний знак при сприйнятті й описі світу; це може бути роль символу, еталону, стереотипу [44, с.44].

Інформація, включена в значення фразеологізму, представляє собою, на думку дослідників, “згорнутий” текст, який розгортається завдяки когнітивним процедурам, що здійснюються при відтворенні і сприйнятті фразеологічних одиниць. Когнітивно-інтерпретаційний аналіз фразеологізмів дозволив по-новому описати їх знакову функцію. Усі інформаційні блоки фразеологізму (денотативний, оцінний, образно-мотиваційний, емотивний) інтерпретуються в просторі культурного знання, яким володіє носій мови [2, с.89].

Різні типи фразеологізмів по-різному відображають культуру. За спостереженнями науковців, простіше зрозуміти і пояснити культурний аспект фразеологізмів, у значенні яких велику роль відіграє денотативний аспект. Це фразеологізми, одним або кількома компонентами яких є назви предметів національної культури. Вони в самому своєму лексичному складі містять вказівку на сферу матеріальної культури. Сюди ж відносять фразеологізми, в яких відображена історія народу, національні власні назви, в яких містяться країнознавчі знання, а їх розуміння пов'язане зі знанням конкретних історичних фактів. Культурна інформація таких фразеологічних одиниць тісно пов'язана з денотатом, який і виступає носієм культурної інформації. Проте у більшості фразеологізмів культурна інформація має іншу прикріпленість. Перед усім тут маються на увазі образно-емотивні за своєю суттю фразеологізми, тобто такі, в значенні яких надзвичайно важливою є образна основа. У такому разі культурну інформацію можна отримати з внутрішньої форми фразеологізму, в якій наявні “сліди” культури - міфи, архетипи, звичаї і традиції, відображені історичні події й елементи матеріальної культури. Ця інформація потім ніби “воскресає” в

конотаціях, які відображають зв'язок асоціативно - образної основи з культурою (архетипами, еталонами, символами, стереотипами) [6, с. 270-272].

Вивчаючи певне мовне явище, слід у першу чергу звертати увагу на сприйняття його носіями мови. Для носія мови, який сприймає фразеологічну одиницю, важливим є не тільки загальне значення фразеологізму, що, як відомо, не виводиться зі значень слів - компонентів і закріплене в мовній пам'яті, але і значення слів-компонентів фразеологізму: відбувається “розкодування” смислів, які містяться у словах-компонентах, і “ці смисли суб'єкт мовлення шукає в тому коді, в тій системі культури, куди вказують слова-компоненти”. Співвіднесення слів-компонентів фразеологізму і фразеологізму в цілому з кодами культури “створює культурний фон, на якому розуміється значення фразеологізму, чуттєво сприймається і переживається його образ, оцінюється те, що відбувається в дійсності” [19, с.102-103].

В. Гудков і М. Ковшова вважають, що ключовою ланкою культурної інтерпретації фразеологізму є співвіднесення його слів-компонентів із кодами культури (антропним кодом, соматичним, зооморфним, колірним та ін.); це “породжує” культурну конотацію фразеологізму, формує його роль як знака культури [45, с.95].

Лексема-компонент фразеологізму презентує певний концепт. У цьому випадку фразеологізм входить у номінативне поле відповідного концепту, а аналіз значення фразеологізму дозволяє встановити певні ознаки відповідного концепту. Учасникам експериментів були запропоновані анкети, укладені зі слів, які є компонентами фразеологічних одиниць, зафіксованих у “Фразеологічному словнику української мови”.

Носій мови вбачає в компонентах фразеологізму закодований культурний смисл. Слова-компоненти фразеологізму сприймаються не лише як мовні одиниці з певним лексичним значенням, а й як назви реалій, що набули в процесі життєдіяльності людини особливого, культурного, смислу, і цей смисл “вичитується” носієм мови зі слів-компонентів у процесі сприйняття фразеологізму. Слово-компонент фразеологізму стає “свого роду культурним

знаком, оскільки несе в собі згущений смисл певної дії, є іменем культурної ситуації, іменем ритуалу, обряду тощо” [15, с.100].

Специфіка створення фразеологізму спричинює семантичну неоднозначність: значення фразеологічної одиниці характеризується певною невизначеністю в описі дійсності. Фразеологізми, які відображають типові ситуації й уявлення, починають виконувати роль символів, еталонів, стереотипів культури. Проте не всі фразеологічні одиниці можуть стати носіями культурно-національної інформації. За спостереженнями В. Маслової, у слов’янських мовах багато фразеологізмів, які пов’язані із загальнолюдським знанням про властивості реалій, що увійшли в образну основу [38, с.173]. Інтерпретуючи фразеологічні одиниці на основі співвіднесення “їхніх асоціативно-образних сприйняття з стереотипами, які відображають народний менталітет, ми тим самим розкриваємо їхній культурно-національний смисл і характер, який і є змістом культурної конотації” [39, с.76].

Значення фразеологічних одиниць тісно пов’язане з фоновими знаннями і практичним досвідом мовної особистості, з культурно-історичними традиціями народу. Фразеологізми “прямо (в денотаті) чи опосередковано (через співвіднесеність асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури) несуть у собі культурну інформацію про світ, соціум” [14, с.278]. Фразеологія не тільки відтворює елементи й риси культурно-національного світорозуміння, але й формує їх. Кожний фразеологізм, якщо “він містить культурну конотацію, робить свій внесок у загальну мозаїчну картину національної культури” [14, с.280].

Отже, фразеологія є фрагментом мовної картини світу, в якій відтворюється своєрідність нації. Фразеологізм, залишаючись мовним явищем, потребує культурної інтерпретації. У внутрішній формі більшості фразеологізмів містяться елементи, які надають їм культурно - національного колориту. Значення цих фразеологізмів можна інтерпретувати з позицій ціннісних установок і стереотипів, властивих ментальності певної нації. Для глибокого й усебічного дослідження природи фразеологізмів і особливостей їх використання носіями мови потрібен комплексний підхід, при якому разом із теоретичним осмисленням

явища використовується експериментальне дослідження, оскільки мова реально існує лише в мовленевій діяльності її носіїв.

1.4. Концепти ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ як предмет мовознавчих досліджень

Щастя й нещастя – центральні феномени людського життя. А, оскільки уявлення про щастя і нещастя є специфічною особливістю світогляду людини, то емоційні концепти як невід’ємні компоненти духовної культури будь-якого народу проявляють певну специфіку вербалізації у різних лінгвокультурах.

Оскільки уявлення про щастя і нещастя є специфічною особливістю світогляду людини, то їх дослідження може здійснюватися науковими дисциплінами, що розвиваються в рамках антропоцентричної парадигми: філософії, психології, соціології.

Філософськими поняттями, близькими щастя, є: евдемонія в значенні “доля, людини, що знаходиться під захистом добрих богів”, яка згодом позначала володіння вищими благами; задоволення - позитивні внутрішні переживання; удача - позитивні умови життя; блаженство - задоволення в його надзвичайно. Природним для характеристики щастя є зміст тих цінностей, які людина вважає важливими для себе. Прагнення до щастя, тобто до реалізації ціннісних установок, визначається морально-етичними нормами, якими керується людина.

Психологічна специфіка щастя і нещастя полягає в крихкості щастя і складності переходу зі стану нещастя в стан щастя. Відсутність одного з цих станів не свідчить про наявність іншого. В основі психологічної природи щастя лежать об’єктивні і суб’єктивні чинники, які найчастіше не збігаються для щастя і нещастя. Між інтенсивністю переживання щастя і нещастя простежується прямий зв’язок. Сприйняття щастя і нещастя в чому визначається комплексом індивідуально-психологічних властивостей даної людини.

Детальному вивченню концепту ЩАСТЯ в концептосфері російської мови присвячена монографія російського дослідника С. Г. Воркачова, який також описав функціонування його семантичного дублета БЛАЖЕНСТВО в

релігійному та поетичному дискурсах. Учений розглядає концепт в межах типу свідомості, в якій він реалізується – побутова свідомість і свідомість спеціальна: наукова та релігійна [25, с.63]. Вчений розглядає ЩАСТЯ як культурний концепт та визначає його як багатомірне інтегративне ментальне утворення, яке включає інтелектуальну загально-аксіологічну оцінку і оцінку емоційну в формі радості або задоволення [25, с.65]. С. Г. Воркачов стверджує, що щастя – це інтелектуальна оцінка – позитивний баланс життя; щастя – це блаженство, спокій та щастя – це діяльність, боротьба та ін.

Варто згадати польську дослідницю концепту щастя в польській та українській фразеології Уршулю Дробішевську, яка зазначала, що серед польських та українських порівняльних фразеологічних зворотів, у яких описується стан “щастя”, найбільша група ФО пов’язана зі сферою почуттів, частина передає значення матеріального успіху й невелика кількість має семантику “доля”. Загалом більшість українських, а також польських порівняльних зворотів має негативні асоціації, значення щастя, яке завжди сприймається позитивно, передається досить значною кількістю одиниць. Очевидно, це один із базових концептів у свідомості кожного соціуму й кожної людини [3, с.128].

Український науковець Ольга Д’яконова, досліджуючи концептуалізацію горя в німецькій та українській лінгвокультурах дійшла до таких висновків: “Як українські, так і німецькі концепції подолання горя значною мірою суголосні представленим у російському фольклорі. Йдеться, зокрема, про стратегію вживання алкогольних напоїв, полегшення страждань від підтримки інших людей, божественну допомогу, а також звільнення від горя у смерті [3, с.127].

Вочевидь, концептуалізація нещастя в німецькій мові витікає з основ романтичного світогляду, який сформувався після доби жорсткого раціоналізму Просвітництва.

Зазначимо, що емоційні концепції нещастя на українському матеріалі віддзеркалюють також і відзначуваний багатьма дослідниками кордоцентризм українського етносу. За В. Мельник, яка констатує “переважання чуттєвого начала над розумовим і вольовим”, “українець довіряє себе і свою волю Богові, а

тому з покорою приймає всі страждання” [4, с.23]. До того ж, образи кобзаря як народного авторитету та солов'я як передвісника щастя й радості є значущими для української етнокультури [8, с.13].

Нарешті, й звернення в гору до сил природи можна пояснити особливостями української національної релігійності: “віруючий селянин не приховував свого духовного зв'язку з навколишнім географічним середовищем, не мав до того ні потреби, ні обов'язку. Зокрема й зв'язку з силами, існування яких він невідривно уявляв, ототожнював і пояснював самим природним докільлям”.

Поняттєвий зміст концепту ЩАСТЯ в англomовних наукових концепціях розкривається у визначеннях емоції радості та задоволення, які утворюють фрагмент наукової картини світу, й полягає в апеляції до сенсорної пам'яті індивіда, насамперед, до тієї частини сенсорного спектру, яка акумулює приємні відчуття радості, задоволення, вражень (тактильні, зорові, нюхові, акустичні). Джерелом задоволення та щастя може також стати вдосконалення та покращення моральних та етичних норм.

У Китаї “щастя” - філософське поняття, яке залежить від світогляду кожної людини. Більшою мірою помітно вплив конфуціанства (і релігії в цілому) на ставлення китайців до щастя. При цьому жителі Піднебесної навчилися переймати вже сформовані традиції інших країн з урахуванням своїх культурних особливостей. Синтез західної і східної культури - характерна особливість Китаю. Китайські та російські науковці вважають, що щастя швидкоплинне, воно приходить і йде дуже швидко. Письменники обох етносів розглядають щастя через призму духовних, а не матеріальних цінностей людини.

Лінгвокультурний концепт ЩАСТЯ є складним смисловим утворенням, що містить понятійні, образні і ціннісні характеристики. Даний концепт відноситься до числа найважливіших, займаючи ключове місце в національних концептосферах обраних нами мов.

Концепт ЩАСТЯ асоціативно пов'язаний зі своїм антиподом - концептом НЕЩАСТЯ: на тлі нього найбільш повно розкривається і сприймається розглянутий концепт.

Висновки до розділу 1

Отже, дослідження ХХІ ст. характеризуються посиленою увагою до концептів. Поняття *концепт* є надзвичайно складним і багатоаспектним, що в свою чергу ускладнює його дефініції. Концепт накопичує свій зміст протягом усього часу існування людства, він не зникає повністю і не позбувається набутих компонентів.

Ментальні об'єкти, до яких звертається *концепт*, не володіють загальними специфічним родовими ознаками (приналежність до області ідеального – це властивість значення та сенсу, ідеї та думки, поняття і уявлення) і знаходяться скоріше у відносинах “сімейної подібності”, або ж це це складна мережа тотожностей, які переплітаються і перетинаються.

Варто зазначити, що для ефективного формування концепту, для довершеності його формування, однієї мови мало – необхідно залучення чуттєвого досвіду, необхідна наочність та предметна діяльність. Тільки в такому поєднанні різних видів сприйняття у свідомості людини формується повноцінний концепт.

Прийнято вважати, що лінгвокультурні концепти можуть класифікуватися за різними ознаками. З точки зору тематики концепти утворюють, наприклад, емоційну, та інші концептосфери. В основі будь-якого концепту лежить базовий шар, який є певним чуттєвим образом. Цей образ, у свою чергу, є одиницею універсального предметного коду.

Складність розуміння вербалізації концепту особливо виникає в ході вивчення фразеологічних одиниць (універсальних мовних категорій) з етнокультурним компонентом, у яких простежується шаруватість концепту.

Загальновідомо, що мова – основна форма, у якій відображенні наші уявлення про світ, вона також є найважливішим інструментом, за допомогою якого людина отримує і узагальнює свої знання, фіксує та передає їх соціуму. Людина як суб'єкт пізнання є носієм певної системи знань. Ця система має різні назви – картина світу, модель світу, образ світу – та розглядається в різних аспектах. На сучасному етапі розвитку лінгвістики досить ґрунтовно продемонстровані особливості концептуалізації світу мовою.

Концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, які утворюють концептосферу, а мовна картина світу – у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови.

Варто зазначити, що і концептуальна, і мовна картини світу взаємопов'язані, хоча й мають певні відмінності. Базисом концептуальної моделі світу є інформація, що подається в поняттях, а у мовній моделі головними є знання, закріплені за одиницями конкретних мов.

Тому картина світу як сукупність уявлень про довкілля, розкривається через мовну структуру, зокрема лексико-семантичну систему мовних одиниць. Концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками індивідуального уявлення. На матеріалі мовних одиниць розглядаються способи представлення концептів у функціональному аспекті та за допомогою їх ознак.

Співвідношення феноменів “мова” та “культура” є складним, бо мова є одночасно і частиною культури, і зовнішнім для культури фактором; мова та мовлення – сфери, в яких концепт опредметнюється.

Різні типи фразеологізмів по-різному відображають культуру. За спостереженнями науковців, простіше зрозуміти і пояснити культурний аспект фразеологізмів, у значенні яких велику роль відіграє денотативний аспект.

Вивчаючи певне мовне явище, слід у першу чергу звертати увагу на сприйняття його носіями мови. Для носія мови, який сприймає фразеологічну одиницю, важливим є не тільки загальне значення фразеологізму, що, як відомо, не виводиться зі значень слів - компонентів і закріплене в мовній пам'яті, але і значення слів-компонентів фразеологізму: відбувається “розкодування” смислів, які містяться у словах-компонентах, і “ці смисли суб'єкт мовлення шукає в тому коді, в тій системі культури, куди вказують слова-компонент”.

Лінгвокультурний концепт ЩАСТЯ є складним смисловим утворенням, що містить понятійні, образні і ціннісні характеристики. Даний концепт відноситься до числа найважливіших, займаючи ключове місце в національних концептосферах обраних нами мов.

Концепт ЩАСТЯ асоціативно пов'язаний зі своїм антиподом - концептом НЕЩАСТЯ: на тлі нього найбільш повно розкривається і сприймається розглянутий концепт.

Опрацьовуючи наукову літературу, ми дійшли до висновку, що концепт щастя є досить широко дослідженим, а концепт НЕЩАСТЯ, який складає бінарну опозицію — навпаки в науковій парадигмі та лінгвокультурі недостатньо досліджений, саме тому, ми вважатимемо за потрібне розкрити його в аспекті опозиції концепту ЩАСТЯ української, англійської та німецької фразеосистем.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНИХ КОНЦЕТУАЛЬНИХ ОПОЗИЦІЙ “ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ”

2.1. Емотивні концепти в загальній системі концептів

Більшість сучасних вчених-лінгвокультурологів вважають, що національна специфіка проявляється на всіх без виключення рівнях мовної системи. При цьому кожен мовний рівень певною мірою задіяний у певному виді концептуалізації дійсності. Під концептуалізацією розуміємо процес визначення набору когнітивних ознак (в тому числі – і категоріальних) будь-якого явища реального чи уявного світу, які дозволяють людині зберігати в свідомості і поповнювати новою інформацією окреслене поняття і/або уявлення про це явище і відрізнити його від інших феноменів [38, с.29]. “Говорячи про сенсорно-рецептивну концептуалізацію дійсності, слід, очевидно, насамперед оперувати елементами фонетичної системи мови в їхніх проєкціях на морфологічний і лексичний рівні мовної системи; логіко-поняттєва концептуалізація пов'язана з лексико-семантичною іпостассю мови; емоційно-оцінна – з морфологічною та лексичною системами, морально-ціннісна реалізується переважно синтаксичним мовним стратумом та рівнем дискурсу” [9, с.17]. Однак пріоритетним у вираженні національно зумовлених мовних значень можна вважати лексичний рівень мовної системи, оскільки саме лексика національної мови становить головну частину МКС [10, с.6]. Мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, що притаманні певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу згідно національних концептуально-структурних засад, відповідність між структурами мови та культури можуть яскраво проявлятися в концептах як відображенні менталітету народу та його мовної картини світу. Серед цієї лексики особливе місце належить культурним концептам.

Варто зазначити, що Маслова В.А. пропонує поділити концепти на [38, с.184]: 1) уявлення про світ – *простір, час, число, батьківщина, зимовий вечір*; 2) стихії та природа – *вода, вогонь, дерево, квіти*; 3) уявлення про людину – *інтелігент, геній, дурень, юродивий, мандрівник*; 4) концепти моралі – *совість, гріх, правда, щирість*; 5) соціальні поняття та стосунки – *свобода, воля, дружба, війна*; 6) концепти емоцій – *щастя, радість, горе*; 7) світ артефактів – *храм, дім, сакральні предмети (свічка, дзвін та ін.)*; 8) концептосфера наукового знання – *філософія, філологія, математика*; 9) концептосфера мистецтва – *архітектура, живопис, музика, танок* тощо.

Концепти, таким чином, можуть позначати як матеріальні сутності, так і нематеріальні, і саме останні являють собою, на нашу думку, особливо плідний матеріал для лінгвістичних досліджень, адже в той час як уявлення про конкретні предмети великою мірою можуть визначатися власне знаннями про їх денотати, в абстрактних понять ці денотати не підлягають безпосередньому матеріальному спостереженню, а отже, уявлення про них набагато більшою мірою зумовлюються саме ментальністю мовців і завдяки цьому можуть розкрити про неї більше таємниць.

Особливе місце з-поміж таких концептів абстрактних сутностей посідають концепти емоцій. Емоції формують психічне життя людини, а емоційні концепти є, власне, тим засобом, за допомогою якого ми переживаємо та усвідомлюємо свої почуття. Саме дослідження лексики емоцій може видатися особливо плідним для розуміння ментальності певного етносу; більш того, “розгадка правил вживання приведе нас у серце теорії емоцій і додасть у дослідження, що включає вивчення фізіології емоцій, витонченість, якої йому, на жаль, не вистачає” [35, с. 344].

У дослідженнях вчені відзначають таку особливість концептів емоцій, як поєднання універсального та етноспецифічного змісту. Хоча у гуманітарній науці поки відсутня відповідь на питання про співвідношення, межу між цими двома складовими, все ж не викликає сумнівів, що фізіологічна природа та психологічні механізми переживання принаймні базових емоцій є однаковими для всього людства, а вже на них накладається певний історично обумовлений

емоціональний досвід конкретного етносу. Підтвердження цьому можна знайти і у дослідженнях з психології [29, с. 166].

Н. А. Красавський пропонує у своїй праці “Концепти емоцій в німецькій та російській лінгвокультурах” наступне визначення: “концепт емоції - це етнічно, культурно обумовлене, структурно-змістове, лексично та/або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на певній понятійній основі, *що включає в себе, окрім самого поняття, образ, культурну цінність*” [34, с.221]. Багато науковців з пострадянських країн досліджують концепти емоцій саме за такою структурною схемою, і ми також вважаємо за доцільне нею користуватися.

Слід зауважити, що, на нашу думку, у спосіб, запропонований Красавським, можна визначити не тільки емоційний, а будь-який концепт абстрактної сутності, яка не є емоцією (наприклад, “правда” або “розум”), також безумовно є культурно обумовленим та лексично-фразеологічно вираженням і має у своїй структурі всі три вищезазначені компоненти. Проте відмінність концептів емоцій від інших абстрактних концептів полягає у тому, що лише вони “не тільки мисляться, але й переживаються” [34, с.223]. При цьому слід звернути увагу на те, що “переживання” (рос. “переживаемость”) певного концепту не є тотожною його оцінній складовій, оскільки остання характерна не тільки для концептів емоцій. “Правда”, наприклад, може оцінюватися позитивно, проте “правда” мислиться і здатна тільки завдяки своїй оціночній складовій викликати певні переживання (радість з приводу того, що “*правда восторжествовала*”), але ніяк не бути сама цим переживанням [34, с.224].

Тому ми пропонуємо доповнити визначення Красавського в наступний спосіб: концепт емоції - це етнічно, культурно обумовлене, структурно-змістове, лексично та/або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на певній понятійній основі, включає в себе, окрім самого поняття, образ та культурну цінність, та має здатність *переживатися* носієм мови.

У своїй праці “Мова. Культура. Пізнання” А. Вежбицька всіляко наголошує на важливості дослідження концептів емоцій не тільки для лінгвістики, а й для психології [22, с.320]. Тому цілком закономірним буде висновок, що концепти емоцій слід досліджувати не винятково “чистими” лінгвістичними методами, а

інтердисциплінарно, із застосуванням доробку інших наук про людину: у першу чергу психології, а також країнознавства, етнографії, соціології та інших наук залежно від досліджуваного фрагменту МКС. Відомості з цих наук повинні взаємно перевірятися та коригуватися.

Маслова В.А., зокрема, зазначає, що “для розуміння сутності концептів емоцій, потрібно розмежувати терміни “емоційність” та “емотивність”. Вперше це зробив ще Ш. Баллі, а в російській лінгвістиці Б.А.Ларін та В.І.Шаховський. “Ми розуміємо *емоційність* як психологічну характеристику особистості, стан та рівень її емоційної сфери. *Емотивність* – це лінгвістична характеристика слова, речення, яка здатна викликати емоціогенний ефект у мовної особистості у формі відповідних емоцій” [38, с.143].

Мова є не лише знаряддям культури, а й знаряддям емоцій. Емоції є специфічною формою людського відношення до світу. Однак, у лінгвістичних дослідженнях важливим є їх мовна інтерпретація.

Думки та емоції накладаються у процесі комунікації, разом з тим емоції можуть навіть домінувати. Кожна мовна особистість, незалежно від культурних відмінностей, переживає одні і ті ж базові емоції, і це споріднює людей різних культур. Але варіювання та інтенсивність базових емоцій у різних народів різна, а це спричиняє унікальність кожного з нас [24, с.244].

Кожна культура формує свої стереотипи свідомості та поведінки, що спираються на власне бачення світу. Таким чином, незважаючи на те, що концепти ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ є універсальними, їхнє змістовне наповнення визначається специфікою певної лінгвокультури. Лінгвокультура - це культура, яка закріплена в знаках мови. Також її розуміють як єдність культури і мови, яке безпосередньо є предметом дослідження лінгвокультурології. [19, с.90].

2.2. Метод концептуального аналізу та особливості його застосування

У своєму дослідженні, ми дотримуємося визначення поняття “концепту”, яке дали науковці З.Д. Попова та Й.А. Стернін: “концепт – це глобальна розумова одиниця, яка представляє собою квант структурованого знання, ідеальну

сутність, яка формується в свідомості людини з її безпосередніх дій з предметами, з її предметної діяльності, з розумових операцій людини з іншими, вже існуючими в її свідомості концептами, – такі операції можуть призвести до виникнення нових концептів” [42, с.13]. Паралельно з появою терміну “концепт”, який став основним в апараті багатьох сучасних наук і в тому числі когнітивної лінгвістики з’явилась форма наукових досліджень названа концептуальним аналізом. Метод концептуального аналізу (МКА) є сьогодні основним у терміносистемі різних гуманітарних наук: когнітології, філософії, лінгвістиці, гендерології, культурології, теорії міжкультурних комунікацій, соціології та психології. Цей метод дає можливість вивчення концепту не лише як явища однієї з наук, а комплексного поняття, одиниці загальної концептуальної моделі світу.

Поняття МКА можна трактувати по-різному. Проблема розуміння концептуального аналізу є досить складною, оскільки під цим методом різні науковці мають на увазі різні прийоми. Проте всі проаналізовані роботи, у яких розглядається цей метод, об’єднані спільною метою, а саме розумінням концепту, як об’єкта аналізу. Щодо прийомів аналізу, то вони виявляються різними. МКА є важливим, зокрема у когнітивній лінгвістиці, для відновлення структури концепту та його місця у мовній картині світу досліджуваного культурного соціуму, що дозволяє відкрити таємниці мовної свідомості носіїв певної культури та полегшити дослідження в рамках культурології, зіставного мовознавства, теорії міжкультурної комунікації та ін.

Кожен лінгвіст, який досліджує той чи інший концепт, використовує певний МКА, власний або розроблений попередниками. Але розуміння самого методу, як сукупності прийомів та методик варіює залежно від способів його тлумачення: МКА як дослідження “сполучуваності різних одиниць” або МКА як дослідження фреймової семантики (аналізу), тобто “формалізованого опису діяльності людини в контексті ситуації” [8, с.189]. Проте, як вважає Р.М. Фрумкіна, займатися концептуальним аналізом означає аналізувати концепти [37, с.27]. Такої ж точки зору дотримується Є.М. Учайкіна, зазначаючи, що роботи, присвячені вивченню концептів, об’єднані однаковою метою МКА як

комплексного підходу до реконструкції та фіксації уявлень, понять носіїв мови [8, с.23]. Засобами вербалізації концепту на мовному рівні, як відомо, можуть виступати лексичні, фразеологічні та паремійні одиниці (деякі науковці включають також тексти), і, відповідно, концептуальний аналіз полягає у фіксації та інтерпретації смислу цих одиниць, що зближує його із семантичним аналізом. Іноді науковці так і називають його концептуально-семантичним (В.М. Телія, А. Вежбицька, Р. Джаккендофф). Так В.М. Телія вбачає зміст МКА у визначенні шляху “пізнання смислу концепту для того, щоб записати результат формалізованою семантичною мовою” [44, с.17]. Згідно праць С.Е. Нікітіної та Е.В. Рахіліної концептуальний аналіз співвідноситься з семантичним аналізом і “полягає у фіксації та тлумаченні найбільш частотних семантичних сполучень, що містять інформацію, релевантну для семантичного опису імен” [45, с.61]. А.П. Мартинюк услід за С.А. Жаботинською називає КА логічним продовженням семантичного аналізу, але “якщо для семантичного аналізу достатньо виявити перелік елементів, що залучені до структури значення, то при концептуальному аналізі ці елементи повинні бути співвіднесені між собою і об’єднані у складі певної (схемної) структури” [9, с.25]. Метою концептуального аналізу на думку Н.Д. Арутюнової виступає моделювання концепту і установлення його зв’язків з іншими концептами, що здійснюється шляхом не лише опису смислів кожного окремого слова, але й визначенням специфіки цілого концептуального поля і логічних відношень між його компонентами. Дослідниця виділяє семантичну і прагматичну компетенцію носія мови, яка слугує для проведення концептуального аналізу, причому розуміння забезпечується знанням значень слів і речень (семантична компетенція), а інтерпретація – знанням механізмів вживання мови (прагматична компетенція) [16, с.184]. Є.С. Кубрякова проводить різницю між семантичним та концептуальним аналізом за метою кожного з цих методів. Так перший, на її думку, “спрямований на експлікацію семантичної структури слова, уточнення денотативних, сигніфікативних і конотативних значень, що її реалізують, і веде до роз’яснення слова”, а другий передбачає “пошук спільних концептів, які підведені під один знак і наперед визначають буття знака як когнітивної структури” [36, с.92]. Семантичний аналіз пов’язаний

з поясненням слова, тоді як концептуальний аналіз спрямований на дослідження знань про світ. МКА, стверджує дослідниця, спрямований на побудову “концептуальної картини слова”, яку вона розуміє як відображення найбільш уживаних контекстів слова, констатацію всіх напрямків, за якими йдуть перетворення семантики слова, а також рекомендацію до повнішого лексикографічного представлення значень слова. Отже його зміст – прослідкувати шляхи пізнання смислу концепту і записати результат формалізованою семантичною мовою.

Методики аналізу концепту, виділені З.Д. Поповою та І.А. Стерніним ставлять за мету “дослідження мовних одиниць, що репрезентують у мові та мовленні певні концепти” [42, с.75]. В інтерпретації Л.Ф. Компанцевої ці дослідження представляють МКА як сукупність цілого ряду методик, апробованих у сучасній лінгвістиці:

- Методика ключових слів. На матеріалі текстів, що презентують вживання ключового слова (імені концепту), досліджується лексична сполучуваність даної мовної одиниці. На основі проведеного дослідження проводиться аналіз слів, з якими сполучується концепт і встановлюються важливі риси відповідного концепту.
- Аналіз словникових дефініцій ключового слова. Із тлумачень якомога більшої кількості словників робиться вибірка всіх потенційних характеристик концепту.
- Вивчення багатозначності слова в процесі його розвитку. Основна увага приділяється черговості появи нових рис і значень концепту, що визначають цей розвиток.
- Аналіз паремій передбачає дослідження як таких прислів'їв та приказок, що містять ключове слово, так і тих, що містять оцінку концепту, навіть якщо останні не містять компонента імені концепту.
- Контрактивний аналіз еквівалентних за прямим значенням лексем різних мов дозволяє виявити національно-культурну специфіку концепту.
- Опис концепту, як набору певних ознак, необхідних для включення їх у певний клас.

- Виділення індивідуальних авторських концептів шляхом аналізу текстів художніх творів [39, с.76].

Спираючись на розглянуті праці, результатом концептуального аналізу у межах когнітивної лінгвістики вважатимемо реконструкцію концепту, його внутрішніх та зовнішніх зв'язків у мовній картині світу певного культурного соціуму, а також співвіднесення її зі структурою відповідного концепту іншого соціуму. В ході аналізу проводитимемо не лише окреслення певного концепту, але й його структурування, виокремлення найбільш характерних ознак. Метою дослідження вважатимемо пізнання і розуміння фрагменту мовної картини світу, що стоїть за іменем концепту, і, зрештою, самої мовної свідомості.

Для попереднього визначення складових номінативного поля концепту доцільним є використання прийому лінгвістичної інтроспекції дослідника, який, як зазначає Н.Є. Агаркова, є досить нормативним для власне лінгвістичної традиції. А. Вежбицька, яка заклала основи концептуального аналізу, вважала цей метод найнадійнішим прийомом МКА. Результатом його, згідно твердження вченої є вербальне формулювання відповідного концепту [33, с.236]. Важливість інтроспекції та аналізу власної мовної інтуїції А. Вежбицька обґрунтовує твердження про те, що більша частина семантичної інформації цілком однаково представлена у свідомості різних носіїв мови. Компонентний та дескриптивний аналіз словникових дефініцій є важливим і необхідним етапом вивчення структури концепту, що відзначається багатьма науковцями, адже саме лексична система представлена у різних типах словників, є відображенням специфіки мовної картини світу. Проте, деякі елементи – вербалізатори концепту – можуть випасти з поля зору дослідника через динамічність розвитку мови та неможливість відображення необхідних змін у лексикографічних джерелах. Основним недоліком традиційних процедур опису семантики вважається ігнорування знань про світ, його мовну та концептуальну картини у свідомості носіїв мови. В сучасних семантичних дослідженнях головний наголос робиться на експериментальні дані, отримані при проведенні психолінгвістичного експерименту чи аналізу реального вживання мовних одиниць [22, с.133–134]. Експериментальне дослідження мови, зокрема, направлене на виявлення зв'язків

між значенням слів та їх змістовим наповненням. Запропонований асоціативний експеримент – це проектний метод, при проведенні якого носію мови пропонують якомога швидше відповідати на набір стимулів будь-ким словом, що спадає йому на думку.

Когнітивні ознаки, що формують зміст концепту, відповідають семам і виявляються в результаті семантичного аналізу номінативного поля концепту, а також на основі когнітивної інтерпретації асоціатів як мовних репрезентацій цих ознак і “відбивають усі стереотипізовані знання, уявлення, вірування, образи, оцінки, припущення, упередження, очікування, тощо, асоційовані з феноменом, репрезентованим концептом у певній лінгвокультурі” [18, с.102].

Досвід носіїв, закріплений у мові, часто проявляється у поведінці лексеми, передусім у її властивостях сполучуваності. Чим частіше слова чи вирази, що виражають певну концептуальну ознаку, вживаються разом для вербалізації певного концепту, тим ближче знаходяться ці ознаки до ядра концепту. Під вербалізацією, ми розуміємо процес словесного вираження, створення мовних зворотів або формулювань.

Верифікація отриманого когнітивного опису у носіїв мови здійснюється шляхом перевірки отриманих даних у носіїв мови і є особливо важливим етапом при вивченні периферійних ознак концепту, що об’єктивуються паремійними та фразеологічними одиницями. Необхідно перевірити наскільки відомими є такі вирази для носіїв мови, актуальність виражених ними ознак для сучасної національної свідомості, способи їх інтерпретації носіями мови. Часто такі додаткові концептуальні ознаки є досить неоднозначними, або навіть протилежними за своїм змістом.

Порівняльний аналіз об’єктивації концепту в мовній картині світу проводиться на матеріалі двох або кількох мов, таким чином вербалізуючи концептосферу тієї чи іншої лінгвокультури. Ми поділяємо думку науковця А. М. Приходько про те, що - концептосфера це об’єктивно існуюча сукупність вербально позначених і вербально не позначених, національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури, упорядкованих за принципом системності та організованих на засадах множинності, цілісності, зв’язку і структурованості [5, с.12].

Тлумачення одного і того ж концепту варіює у носіїв однієї мови і особливо яскраво спостерігається при співставленні його мовних об'єктивацій носіями різних мов. Порівняння інтерпретаційних полів концептів, що складають мовні картини світу різних мовно-культурних груп, дає можливість виявлення національних особливостей оцінки та трактування досліджуваних концептів носіями різних мов.^а

2.3. Методологія дослідження фразеологічних концептів в аспекті міжмовних зіставлень

Єдиних схем опису концептів не існує, адже це спричинено специфікою розуміння поняття як такого. Концепт для людини не може бути певним усталеним визначенням, набором конкретних ознак. Це насамперед “живе знання, тобто динамічне функціональне утворення – продукт обробки вербального та невербального досвіду, і як будь-яке знання він мінливий, подекуди невловимий” [4, с.74].

Питання семантики фразеологічних одиниць останнім часом привертають до себе все більшу увагу дослідників фразеології. Поряд з проблемами загальної теорії фразеологічної семантики, вирішується і цілий ряд питань, пов'язаних з семантичними категоріями ФО, в тому числі і проблема семантичної організації фразеологізмів.

Кожна ФО характеризується специфічним набором одиниць сенсу, мінімальних смислових компонентів-сем, інтегральних та диференціальних. Якщо інтегральні семи є найбільш загальними і служать підставою для об'єднання ФО в певні фразео-семантичні групи і підгрупи, то диференціальні семи є додатковими семантичними ознаками і відображають другорядні властивості і характеристики позначається явища.

У своїй роботі ми дотримуємося методики співставлення фразеологічних одиниць за О.Ф. Арсентєвою. Якщо при зіставленні фразеологічних одиниць на перший план виступає виділення мінімальних смислових компонентів, то при зіставленні фразеологічних підгруп - розгляд фразео-семантичної парадигми. В

результаті зіставлення виявляється набір смислових компонентів, що обумовлюють особливості семантики відібраних для аналізу ФО в українській, англійській та німецькій фразеосистемах. Під фразеосистемою розуміємо традиційну єдність системних відношень між компонентами фразеологічних одиниць і ФО між собою на основі їх структурно-семантичних особливостей [15, с.298].

Усі результати занотуємо у вигляді таблиці кількісного розподілу фразеологічних одиниць, що виражають концепти ЩАСТЯ - НЕЩАСТЯ, в трьох зіставлюваних мовах по фразео-семантичним підгрупах. Віднесення тієї чи іншої одиниці до певної підгрупи засноване на визначенні цієї емоції людини в словниках.

Порівняльний аналіз спрямований на виявлення принципових подібностей або відмінностей в семній організації фразеологічного значення досліджуваних одиниць в українській, англійській та німецькій мовах.

Нова лінгвістична парадигма та виникнення нового термінологічного апарату викликали необхідність розробки мовознавцями нових методів дослідження мовних явищ. Огляд останніх тенденцій у методології дослідженнях концептів загалом пропонує Крючкова Н. В. [37, с.120]. Найбільш популярними, відзначає вчена, є наступні методи:

- аналіз лексичних парадигм, що вербалізують певний концепт (синонімічний ряд, підбір антонімів, гіпонімів та гіперонімів та ін.);
- аналіз матеріалу паремій та афоризмів;
- аналіз лексичної сполучуваності слів-репрезентантів концепту, зазвичай на матеріалі художніх та публіцистичних текстів, які обираються відповідно до досліджуваної групи носіїв мови;
- експериментальні методи (наприклад, вільний асоціативний або рецептивний психолінгвістичні експерименти);
- комплексна методика: поєднання декількох/усіх вищезазначених методик.

Вибір методу в кожному конкретному дослідженні залежить, насамперед, від фрагменту МКС, що вивчається. Так, якщо дослідження здійснюється у діяхронічному зрізі, то природнім буде співставлення матеріалу дискурсів

декількох певних періодів, а якщо досліджуються уявлення про концепт певної сучасної групи носіїв мови, то продуктивною методикою буде психолінгвістичний експеримент. Однак більшість вчених використовує комплексну методику, оскільки саме вона дозволяє найбільш повно розкрити різні аспекти об'єкту дослідження.

Варто наголосити, що в залежності від аспекту інтерпретації концепту, визначають: логічний, культурологічний, психолінгвістичний та суто лінгвістичний аналіз концепту. Хоча підходи до вивчення концепту є різними, науковці доходять все ж спільної думки про те, що національна картина світу, складна та багатогранна за своєю сутністю, може визначатися багатьма чинниками. Виходячи з цього, доцільно розглядати її з погляду на національну специфіку, котра відображається у своєрідності мови, у культурній семантиці, еталонах та стереотипах, які притаманні носіям певної мови. Дослідження концептуального простору, особливо у контрастивному аспекті, дає змогу виявити універсальні та специфічні риси у формуванні зв'язку між суб'єктом, об'єктом та мовою. Цікавою, на наш погляд, є проблема загальнолюдської інтерпретації світу. З одного боку, є загальнолюдські цінності у сприйнятті світу, а з іншого боку – яскраво виражений потенціал представників різних етносів та їхніх специфічних світоглядів, що знайшло відображення у вербалізації концептів. Варто наголосити, що в залежності від аспекту інтерпретації концепту, визначають: логічний, культурологічний, психолінгвістичний та суто лінгвістичний аналіз концепту. Хоча підходи до вивчення концепту є різними, науковці доходять все ж спільної думки про те, що національна картина світу, складна та багатогранна за своєю сутністю, може визначатися багатьма чинниками. Виходячи з цього, доцільно розглядати її з погляду на національну специфіку, котра відображається у своєрідності мови, у культурній семантиці, еталонах та стереотипах, які притаманні носіям певної мови. Дослідження концептуального простору, особливо у контрастивному аспекті, дає змогу виявити універсальні та специфічні риси у формуванні зв'язку між суб'єктом, об'єктом та мовою. Цікавою, на наш погляд, є проблема загальнолюдської інтерпретації світу. З одного боку, є загальнолюдські цінності у сприйнятті світу,

а з іншого боку – яскраво виражений потенціал представників різних етносів та їхніх специфічних світоглядів, що знайшло відображення у вербалізації концептів.

Аналіз синонімічного ряду, на нашу думку, є досить продуктивним методом виведення понятійного компоненту емоційного концепту, однак він не дає змоги повною мірою побачити семантичні відмінності між лексемами, що утворюють синонімічний ряд, і показати, чим один концепт відрізняється від іншого, а підбір антонімів, гіпонімів та гіперонімів є у випадку концептів емоцій також певною мірою штучним і умовним.

З огляду на специфіку досліджуваного в даній роботі концептів “щастя та нещастя” та з метою якнайширшого його розкриття у понятійному компоненті цих концептів можна, на нашу думку, виділити ще декілька “підкомпонентів”, або семантичних рівнів. Ми пропонуємо для концептів ЩАСТЯ та НЕЩАСТЯ наступну структурно-понятійну модель (СПМ), яку було трансформовано нами у мовну структуру:

- сутнісна складова, що зосереджена у визначеннях понять *щастя* та *нещастя*;
- причинові зв'язки даних концептів, тобто, що саме викликає почуття щастя та горя;
- демонстративні характеристики *щастя* та *нещастя*, тобто зовнішні прояви даних емоцій;
- послідовні (консекутивні) зв'язки *щастя* та *нещастя*, (їх наслідки для особи, що переживає дані почуття);

На нашу думку, використання саме цієї СПМ для дослідження концептів є доцільним, оскільки вона дозволяє з'ясувати та чіткіше показати структуру концепту як такого. Слід відзначити також, що ця модель є у кожному випадку специфічною і повинна створюватися з огляду на особливості конкретного концепту та матеріал його дослідження, які задають свою власну схему аналізу. Адже, скажімо, у випадку дослідження позитивно-емоційного концепту ШАСТЯ відпадає компонент “інтерація”, оскільки щастя, на відміну від горя, не вимагає жодних кроків до його подолання.

2.4. Фразеологічні еквіваленти, аналоги та безеквівалентні фразеологічні одиниці в українській, англійській та німецькій мовах

Зіставне вивчення фразеологічних одиниць мов віддаленої спорідненості, в даному разі української, англійської та німецької, має своїм завданням виявлення і дослідження їх спільних і відмінних особливостей, насамперед з'ясування їх семантичної співвідносності – встановлення ступеня еквівалентності (повної чи неповної), відтворення за допомогою фразеологічних аналогів або ж констатування безеквівалентності з наступним якомога точнішим відтворення їх змісту і стилістичного забарвлення засобами іншої мови.

На сьогодні спостерігаються розбіжності у поглядах дослідників щодо визначення критеріїв віднесеності тих чи інших фразеологізмів до груп повних чи часткових еквівалентів та аналогів.

Слід зауважити, що в науковій літературі помітні також і певні розбіжності в термінології на позначення семантично співвідносних фразеологізмів у різних мовах. Так, окрім терміна фразеологічний еквівалент, науковці використовують також термін аналог (Д.І. Квеселевич, Я.Й. Рецкер, О.Ф. Арсентьева, В.П. Скар). Трохи пізніше у своїй праці “Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода” Я.Й. Рецкер використовував також термін “варіантний відповідник”. Ряд дослідників разом із лексичними одиницями еквівалент і аналог використовують терміни “абсолютно тотожні ФО” і “семантично тотожні ФО”, “тотожність”, “лексична варіантність або структурна синонімія”, “ідеографічна синонімія”, “гіперо-гіпонімія”, “стилістична синонімія”, “омонімія і полісемія” [14, с.4] і т. ін.

З огляду на те, що різні дослідники виділяють дещо відмінні аспекти фразеологічних відповідників у зіставляваних мовах, спостерігаються певні розбіжності й у визначеннях фразеологічних еквівалентів та аналогів.

На думку О.Ф. Арсентьевої, яка досліджувала ФО англійської і російської мов, семантично орієнтовані на людину, до міжмовних фразеологічних еквівалентів належать різномовні ФО з тотожною семантикою, структурно-

граматичною організацією і тотожним складом [15, с.97]. До фразеологічних аналогів дослідниця відносить фразеологізми, які виражають однакове або близьке значення, але характеризуються відмінністю або приблизною подібністю внутрішньої форми. Для фразеологічних аналогів також притаманний збіг сигніфікативно-денотативного значення і суб'єктивно-оцінної конотації [15, с.106].

Беручи до уваги ці аспекти, ми виділяємо міжмовні фразеологічні еквіваленти і фразеологічні аналоги та безеквівалентні фразеологічні одиниці.

Основною ознакою фразеологічної еквівалентності вважаємо змістовий збіг зіставляваних фразеологічних одиниць. Повними фразеологічними еквівалентами можна вважати ФО які мають однакові семантичні, структурно-граматичні та компонентні аспекти.

Семантичний рівень вивчення ФО має на меті виявлення особливостей, подібностей і відмінностей між фразеологізмами в семантичному плані. Даний аспект є основним, визначальним в розмежуванні алломорфних і ізоморфних явищ. На семантичному рівні ми розмежовуємо сигніфікативно-денотативного значення ФО, суб'єктивно оціночну, функціонально-стилістичну і емоційно-експресивну конотації фразеологізмів. Велике значення при розмежуванні фразеологічних еквівалентів і аналогів набуває порівняння семного складу зіставляються фразеологічних одиниць.

Структурно-граматичний рівень передбачає зіставлення структурних моделей ФО, заснованих на структурних моделях вільних словосполучень, властивих як обом мовам, так і специфічним для кожної із зіставляваних мов, а також можливості адекватної заміни типових для кожної із зіставляваних мов структурно-граматичних відмінностей.

Компонентний рівень передбачає виявлення тотожних, близьких за семантикою або різноманітних елементів в складі зіставляваних фразеологізмів. Цей рівень є самим рухомим і специфічним для ФО обох мов.

З урахуванням зазначених рівнів нами виділяються наступні типи міжмовних відносин:

- 1) фразеологічні еквіваленти;

- 2) фразеологічні аналоги;
- 3) безеквівалентні фразеологічні одиниці.

До міжмовним фразеологічних еквівалентів відносяться різномовні ФО з тотожною семантикою, структурно-граматичною організацією і з тотожним компонентним складом.

До міжмовним фразеологічних аналогів належать ФО, які виражають однакове або близьке значення, але характеризуються повним розходженням або приблизною подібністю внутрішньої форми. Для фразеологічних аналогів характерний збіг сигніфікативно-денотативного значення і суб'єктивно-оціночної конотації.

Безеквівалентними фразеологізмами вважаються ФО, що не мають відповідностей у фразеологічній системі іншої мови.

Дескриптивний переклад полягає у відтворенні ФО описово, вільними конструкціями, словосполученнями. Його перевагою є найбільш повне розкриття суті описуваного явища. Однак дескриптивний переклад здатний повністю відтворити лиш сигніфікативно-денотативне значення і суб'єктивно-оціночну конотацію. Не завжди може бути передана функціонально-стилістична і емоційно-експресивна конотація, так як часто переклад ФО проводиться стилістично нейтральним словосполученням. Як правило, в дескриптивному перекладі розширюється компонентний склад, відбуваються значні зміни в структурно-граматичній організації.

Висновки до розділу 2

Отже, можна зробити висновок, що концепти, таким чином, можуть позначати як матеріальні сутності, так і нематеріальні, і саме останні являють собою, на нашу думку, особливо плідний матеріал для лінгвістичних досліджень, адже в той час як уявлення про конкретні предмети великою мірою можуть визначатися власне знаннями про їх денотати, в абстрактних понять ці денотати не підлягають безпосередньому матеріальному спостереженню, а отже, уявлення про них набагато більшою мірою зумовлюються саме ментальністю мовців і завдяки цьому можуть розкрити про неї більше таємниць.

Кожна культура формує свої стереотипи свідомості та поведінки, що спираються на власне бачення світу. Таким чином, незважаючи на те, що концепти ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ є універсальними, їхнє змістовне наповнення визначається специфікою певної лінгвокультури.

У своєму дослідженні, ми дотримуємося визначення поняття “концепту”, яке дали науковці З.Д. Попова та Й.А. Стернін та використовуємо в нашому дослідженні метод концептуального аналізу, який є сьогодні основним у терміносистемі різних гуманітарних наук та метод запропонований О.Ф.Арсентєвою про співставлення фразеологічних одиниць.

Виділення і аналіз міжмовних фразеологічних еквівалентів і аналогів з урахуванням образності, оцінної і емоційно-експресивної конотацій, стилістичних особливостей дає можливість визначити ступінь відповідності ФО на позначення суб’єктивної оцінки людини.

На наш погляд, сучасні дослідження міжмовної еквівалентності є не досить активними. Тому питання виявлення і вивчення різномовних фразеологічних еквівалентів і аналогів вимагає подальших досліджень.

РОЗДІЛ 3

МОВНІ КОНЦЕПТИ ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ В УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКИХ ФРАЗЕОСИСТЕМАХ

3.1. Номінально-сміслові поле концепту ЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій фразеосистемах

Як зазначалось вище, поняття “мовна картина світу” все частіше привертає увагу сучасних лінгвістів, які вивчають зв’язок між мовою та мисленням, а, отже, і зв’язок між суб’єктом та його сприйняттям світу. В свою чергу, втілення у мові результатів інформації про об’єктивний світ відбувається у концептах.

Дослідження концептуального простору, дає змогу виявити універсальні та специфічні риси у формуванні зв’язку між суб’єктом, об’єктом та мовою. З одного боку, є загальнолюдські цінності у сприйнятті світу, а з іншого боку – яскраво виражений потенціал представників різних етносів та їхніх специфічних світоглядів, що знайшло відображення у вербалізації концептів.

Не викликає сумнівів той факт, що в історії будь-якої національної культури питання, що стосуються людських взаємин, таких як любов і щастя, завжди мали і досі мають першочергове значення. Люди намагаються з’ясувати, в чому полягає сенс щастя, яку людину можна назвати щасливою, і чому щастя так необхідно людині. Це вічні питання, які не мають однозначного тлумачення та викликають безліч суперечок. Проте людство не залишає наполегливих спроб осмислити феномен самого щастя, самосвідомість, стиль життя і світорозуміння людства багато в чому визначається ставленням до щастя.

Говорячи про концепт “щастя”, варто зазначити, що це емоційний концепт, концепт почуття. Як відомо, емоції є специфічною формою людського відношення до світу. Однак, у лінгвістичних дослідженнях важливим є їх мовна інтерпретація. Репрезентація концепту в мові відбувається через різного роду лексичні засоби, а також фразеологізми, стійкі словосполучення. [3, с.125] Саме образний зміст і глибинна семантика сталих словосполучень дозволяє яскраво

відбити національне світобачення, оскільки фразеологізми віддзеркалюють народні традиції, історію, етичні норми, спостереження над навколишнім світом.

Вивчення будь-якого концепту неможливо без звернення до етимології його лексеми. Етимологічна реконструкція дозволяє розкрити первісну образну картину світу. Дані етимологічних та історичних словників допомагають розкрити історію розвитку значення у слів, які репрезентують концепт, дозволяють окреслити можливі напрямки його подальшого смислового варіювання. Аналіз значень лексеми в різних мовах дозволяє нам говорити про етимологічний зв'язок слова з синонімами. Етимологія розкриває багатоасоціативні зв'язки, які закріпилися в свідомості людей.

Старогрецьке слово “*Eudaimonia*” (“справжнє щастя”) складалося з двох слів “-*eu*” (“добро”) і “*daimon*” (“божество”), тобто дослівно означало, що доля людини знаходиться під заступництвом богів. У Римі слово “щастя” означало ім'я богині Фортуна. Саме слово “*Fortuna*” мало ще два значення – “удача” і “доля”. Богиня зображувалася з рогом достатку, колесом і рульовим веслом. Тобто вона уособлювала божественну милість, яка може бути дана тільки гідному. Тому сприйняття щастя як категорії в римській імперії було чисто практичним. Це був добробут, можливість виконання бажань.

Українська лексема “*щастя*” має той самий корінь, що й лексема “*частина*”. *Щастя* (“*счастя*”) – це добра доля (частка), що випала людині, сприятливий жереб. У слов'янській міфології втіленням щастя була Доля. Іноді у фольклорі згадується і Недоля, яка позбавляє людину фортуни. Появу префікса “*с*” варто шукати у давньоіндійській мові санскрит, яка, як і українська, походить від індоєвропейської прамови. У санскриті є префікс *su* – “хороший”. Якщо *kavi* – “поет”, то *su-kavi* – “хороший поет”, *pati* – “чоловік”, а *su-pati* – “хороший чоловік”. У слов'янських мовах санскритському “*у*” відповідав короткий голосний, який потім зник, і “*су*” перетворилося в “*с*”. Так що структура слова “щастя” відображає його значення.

В англійській мові спостерігаємо подібні закономірності. Етимологічний словник англійської мови подає іменник “*happiness*” як похідний від прикметника “*happy*” + “*ness*”, а прикметник “*happy*” як похідне від іменника

“*hap*” – “удача, шанс” (“*chance, fortune*”) + суфікс “*y*”. Відповідно, “*happy*” означає “*lucky, favored by fortune, prosperous*” (щасливий, під захистом фортуни/долі, заможний). У цьому зв’язку видається природною кількісна перевага ФО зі словом “*luck*” в англійській мові над словом “*happiness*”. У пошуках відповідників слов’янським приказкам про “щастя” англійською, поруч з прямим перекладом слова “*happiness*”, часто спостерігаємо ФО зі словами “*luck*” (удача), “*fortune*” (доля), “*destiny*” (доля).

Основна лексема на позначення щастя в українській та німецькій мовах (щастя та *Glück*) може позначати також і “удачу”, “талан”, “добру долю”. Це значення є етимологічно обумовленим і більш давнім за емоційний компонент.

Походження слова “*Glück*” достовірно невідомо: етимологічні словники повідомляють, що слово з’явилося відносно пізно, в XIII столітті, точне походження його невідомо. З існуючих припущень уваги заслуговує коментар про спорідненість німецького кореня і-е. кореня “*leug*” зі значенням “гнути”, який в германських мовах отримав згодом значення “завершувати”. В такому випадку, німецьке “*Glück*” із того, чим і як все закінчується перетворилося в “те, що добре закінчується”. Можливо, на розвиток значення саме в цьому напрямку вплинули такі лексеми середньоніжньонімецької періоду зі значенням удача, благополучний результат як *gelinc, gelinge, n* (пор. нн. *gelingen* “Вдаватися”).

Існує також теорія, що німецьке “*glück*” має спільні корені з англійським “*luck*” - “щасливий випадок, шанс; везіння, удача, успіх”. Воно з’явилося в англійській мові в XV столітті, прийшовши із середньонідерландського “*gheluc*” (скорочено *luc*) “щастя, удача”, та середньовіжньонімецького “*gelücke*” - “удача”, “сила долі”, “успішний результат”. Спочатку в англійській мові це слово вживалося тільки щодо везіння в азартних іграх, наприклад, при грі в кістки. Це перший приклад вельми поширеного переходу значення від “удачливого” до “щасливого”. Основа “*glück*” продуктивна з точки зору утворення, як похідних, так і складних слів, поняття, ним вербалізоване, відносилося до ключових, починаючи з епохи Середньовіччя.

“Щастя” – абстрактне поняття і сприймається виключно як продукт мисленнєвої діяльності, наближаючись за своєю семантикою до конкретики, бо

абстрактне і конкретне завжди існують разом. Концепт “щастя” існує лише у обігу, у передачі від одного суб'єкта до іншого, його не можна отримати у спадщину, як ділянку чи ділянку, бо це віддзеркалення внутрішнього світу людини. Воно існує лише у спілкуванні (побажання успіху, щасливої дороги, радість подружнього життя, кохання, радість за успіхи інших тощо).

Попри те, що словникові дефініції слова щастя визначені, це поняття неоднозначне. З одного боку, якщо маємо на увазі почуття й душевні стани, щастя розуміється як щось абстрактне, невизначене. З іншого боку, коли йдеться про матеріальні справи, його може уособлювати конкретний предмет. Крім того, для кожного індивіда це завжди щось інше. Усі люди мають своє розуміння щастя, що виникає з їх неповторності, на формування якої вплинуло й постійно впливає багато чинників, зокрема, культурних. Однак не конкретний індивід, але ціле суспільство формує загальноприйняті моделі. Спільний для більшості представників соціуму зразок стає широко вживаним і визнаним поняттям, що відображене в лексикографічних працях. Таким чином, академічний тлумачний словник української мови розуміє “щастя” як: “1) стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення та безмежної радості, яких зазнає хто-небудь; 2) досягнення, успіх, удача; 3) доля, талан” [1]. Словник Merriam – Webster подає “*happiness*” як: “1) good fortune, prosperity; 2) a state of well-being and contentment, joy; 3) a pleasurable or satisfying experience; 3) felicity, aptness” [53]. У тлумачному словнику німецької мови Duden дається таке визначення слова “щастя”: 1) etwas, was Ergebnis des Zusammentreffens besonders günstiger Umstände ist; besonders günstiger Zufall, günstige Fügung des Schicksals. 2) das personifiziert gedachte Glück; Fortuna. 3a) angenehme und freudige Gemütsverfassung, in der man sich befindet, wenn man in den Besitz oder Genuss von etwas kommt, was man sich gewünscht hat; Zustand der inneren Befriedigung und Hochstimmung; 3b) einzelne glückliche Situation; glückliches Ereignis, Erlebnis [56].

У чому подібність і різниця в розумінні щастя українцями й англічанами, розглянемо далі.

При зіставленні англійських слів “*happy*”, “*happiness*” і українських “*щасливий*” і “*щастя*” слід відзначити значні розбіжності, які, в свою чергу,

змушують замислитись про справедливість еквівалентності слів у різних мовних картинах світу. Науковець А. Вежбицька визначає слово “*happy*” в англійській мові як повсякденне слово, а слово “*happiness*” набуває значення емоції, “яка асоціюється зі справжньою посмішкою”. Також слово “*happiness*” відноситься до емоцій, які володіють будь-якими універсальними особливостями міміки, якщо спиратися на думку прихильників теорії “базових емоцій”.

Носії української мови відносять “щастя” до категорії “високого, піднесеного”, що надає даному слову додаткового емоційного забарвлення. Як наслідок, утворюються дві тенденції у вживанні цього слова, які протистоять одна одній і відповідають двом крайностям українського народу. Перша крайність спирається на антигедонізм, аскетизм і свого роду сором’язливість. Саме вище перераховані якості перешкоджають вживанню таких “високих” слів, що й відносить лексему “щастя” та його похідні, до ряду майже невимовних (свого роду евфемізмів). Друга, протилежна, тенденція ґрунтується на іншій рисі українського характеру – бажанні виговоритись, так би мовити “поговорити щиро та відверто, про головне”. Ця національна особливість призводить до того, що не дивлячись на існування першої тенденції, слово “щастя”, тим не менш, часто зустрічається в дискусіях і досить широко використовується представниками української мови.

Як зазначалося вище, відносити “щастя” до ряду “базових емоцій” в українській мові буде, щонайменше, невірно. Ми рідко використовуємо це слово в значенні почуття, зазвичай під щастям ми розуміємо якесь позитивне відхилення стану людини від норми, часто недосяжне. Саме тому поняття “щастя” ставлять в один ряд з “сенсом буття” та іншими фундаментальними поняттями.

З визначень тлумачних словників ми приходимо до висновку, що і в українській, і в англійській, і в німецькій мовах в основі значення лексеми щастя” лежить “випадкове”, незалежне від зовнішніх обставин благополуччя. У тлумаченні німецького словника значення слова “щастя” має дещо інший відтінок. В українській мові щастя не належить до виду “базових емоцій” і розуміється як часто незбагненне, позитивне відхилення від норми, тоді як в

німецькій мові це слово можна визначити як “стан внутрішнього задоволення і ейфорії”. Представники англomовної картини світу мають власне уявлення про це явище: вони розуміють щастя, як відповідний нормі емоційно-благополучний стан людини.

У німецькій мові іменник “das Glück” етимологічно та лексично виражає ідею “доля”, “випадок”. Цілком вірогідно, що ця обставина може бути пов’язаною із певними рисами соціальної психіки німецького етносу. Такою, наприклад, може бути войовничість, яка була одним із виявів завойовницького духу, що поширювався у атмосфері “бурі” і “натиску” та компенсувався ліричністю, педантичністю, організованістю, людською раціональністю, прагненням до упорядкування усіх сфер життя. Така екстравертна спрямованість сприяла появі більш різних семантичних фразеологічних одиниць у німецькій мові, порівняно із українською.

Варто також відзначити, що як українська лексема “щастя” не еквівалентна англійській лексемі “happy”, так і українське “насолода” не відповідає слову “enjoy” в англійській мові. У зв’язку з цим буде доречно навести деякі міркування С. Кружкова, який дуже риторично пояснює і вказує на місце “насолоди” в свідомості слов’янських народів. Наприклад, коли офіціант в англomовних країнах подає страву, то він говорить: “enjoy your meal” (насолоджуйтеся вашою їжею) або ж “enjoy” (насолоджуйтеся). Однак, лексема “насолоджуйтеся” в свідомості української людини викликає занадто багато асоціацій, народжує бурю почуттів, яку буде, грубо кажучи, недоречно вживати щодо прийому їжі.

Безсумнівно, при вивченні даного концепту необхідно враховувати той факт, що національна свідомість і світогляд людей з різних країн істотно впливають на їх суб’єктивне відчуття щастя і задоволеністю життям.

В українській мові концепт “щастя” вербалізується лексемами “доля”, “багатство”, “фортуна”, “удача”, “радість”, “здоров’я”, “любов”, “талан”, “благодать”. Кожен з цих іменників діє або як пояснення іншого визначення, або як доповнення.

Розглянемо ближче деякі концептуальні моделі, що відображають україномовні культурні цінності.

ЩАСТЯ – ЗДОРОВ'Я:

Здоров'я, як найбільше благо, репрезентується у концепті “щастя”, відображаючи, таким чином, найвищу людську цінність.

“Приносити (принести) щастя, здоров'я комусь” – робити щасливим кого-небудь. *Дали вони спокій, принесли щастя, веселість, здоров'я?* [58, с. 203].

“З роси та води Вам” – означає побажання доброго здоров'я, щастя, багатства, гарного врожаю. *Дай тобі, боже, щоб був здоровий, як вода, багатий, як земля, щоб тобі з води й роси йшло!* [50, с.495].

“Будьмо здорові” – побажання здоров'я та благополуччя при частуванні, при згадці про кого-небудь і т. ін. *На весіллі бринять чарочки, – Хай здорові живуть молодята!* [69, с.80].

“Здоров'я – найбільше щастя”. *Міцно й радісно відчував він своє кремезне тридцятилітнє тіло, повне буйної сили і здоров'я* [69, с.23]. *Дай же, Господи, нашим молодятим і щастячка і здоров'ячка, і віку довгого та розуму доброго* [59, с.123].

ЩАСТЯ – БАГАТСТВО:

Гроші та багатство асоціативно і когнітивно пов'язані у свідомості сучасної людини з концептом “щастя”.

“Чим багаті, тим і раді” – традиційна формула звертання до гостя, припрошування користуватися всім тим, що йому пропонують господарі дому. *Сідайте, сідайте, – стала енергійніше припрошувати й Вутанька. – Чим багаті, тим і раді!* [53, с.159].

“Требти гроші лопатою” – дуже швидко, без великих затрат праці багатіти, наживатися. *Старший брат і ні гадки собі: лежить та загіба гроші лопатою – усе йому бог дає* [66, с.31].

“Бути заможним” – який володіє значними матеріальними цінностями, має велике майно, багатий. *Вона хотіла б побачити свою дочку і щасливою і заможною* [71, с.13].

“Жити у достатку” – відсутність нужди, матеріальна забезпеченість; заможність. *Хай гасають по твоїх просторах кімнатах веселі діти, хай спочивають і розкошують у достатках і щасті дозвілля твої люди* [54, с.226].

ЩАСТЯ – ДОЛЯ:

Часто доля і щастя є синонімами або одне передбачає інше.

“Щастя-доля” – народнопоетична назва радості в житті, вдоволеності ним, успіху, добробуту в ньому. *О Боже мій милий! Така твоя воля, Таке її щастя, така її доля!* [72, с.176]. *Нивоньку об’їжджає, щастя-доленьку має, рано з поля збирає* [62, с.31]. *Пошли йому, Господи, щастя й долю* [60, с.112].

“Щасти доле (боже)” – усталена форма прощання з побажанням щастя, успіхів у житті, праці. *Візьміть на увагу, Макаре Митрофановичу. Хвилина дуже відповідальна. Ну, щасти вам доле!* [61, с.40].

ЩАСТЯ – УСПІХ:

Успіх є невід’ємною частиною концепту “щастя” в українській культурі.

“Сп’яніти від успіху (від успіхів)” – громадське визнання, схвалення чогось, чийхось досягнень; визнання кимось чийх-небудь позитивних якостей. *Десять разів виходила актриса на виклики, успіх був надзвичайний* [65, с.55]. *Ті, кому довелося його бачити, оповідали, що Марусяк був просто красавець [красень], отже, не дивно, що мав успіх серед представниць прекрасного полу* [70, с. 71].

“Бути на коні” – мати успіх, домогтися добрих наслідків своєї роботи. *Правда, в громадянську ми вже були, як кажуть, на коні. Сімнадцятирічні хлопчачи, ми й собі, й іншим здавалися дорослими* [64, с.207].

Ці контексти ілюструють використання вказаних лексем для вербалізації образів успіху, щасливої долі, добробуту, радості у житті українського народу.

Аналізуючи словникові дефініції, ми бачимо, що “щастя” вербалізується в англійській мові як *“pleasure”, “joy”, “enjoyment”, “fortune”, “health”, “love”, “wealth”, “bliss”*.

Розглянемо деякі концептуальні моделі, що відображають англійські культурні цінності.

HAPPINESS – HEALTH:

Щастя в англійській мові асоціюється зі здоров’ям.

“As fit as a fiddle” – знаходитися в доброму здоров’ї, відчувати себе прекрасно. *Have you had any news of your horse this morning? – Yes, he’s fit as a fiddle* [84, с. 67].

“In the pink” – перебувати у чудовому фізичному стані, в гармонії з собою. *‘Then he’s ill. ‘Ill? Ha! If ever I saw a gentleman in the pink’* [88, с.43].

“Vim and vigour” – бути життєрадісним, сповненим здоров’я та ентузіазму. *Show more vim and vigor! Let us know you’re alive* [101, с.345].

“Feel on top of the world” – бути в надзвичайно хорошому здоров’ї, почуватись надзвичайно щасливим. *Wow, I feel on top of the world* [91, с.145]. *Since he got a new job, he’s on top of the world* [93, с.179].

“(As) fresh as a daisy” – почуватись надзвичайно енергійно та жваво. *He liked Lucy Moore, in his own way. She’s fresh as a daisy, he often thought, and a regular smarter* [80, с.456].

Англіїці дуже уважно ставляться до свого здоров’я, вважаючи його найвищим благом. Здоров’я для кожної людини – найважливіша складова щастя.

HAPPINESS – LOVE:

Ще одною важливою складовою міцних людських відносин, заснованих на довірі, взаємоповазі та розумінні, яка становить “англійське щастя” є любов.

“To find Mr Right” – знайти потрібну людину, щоб одружитися і жити в щасті і благополуччі. *Oh, if I could only find Mr Right, I’d be in Heaven.* [73, с.216].

“Made for each other” – дуже добре ладнати з іншою людиною. *The two of you were made for each other – I think you should get married!* [92, с.34].

“A match made in heaven” – пара, в якій чоловік і жінка ідеально доповнюють один одного. *Everyone thought that they were a match made in heaven* [105, с.104].

“Settle down” – почати жити спокійним, стабільним і щасливим життя (зазвичай після одруження). *Eventually I’d like to settle down and have a family, but not yet* [94, с.46].

HAPPINESS – WEALTH:

Щастя носіїв англійської мови часто асоціюється з багатством.

“Born with a silver spoon in your mouth” – народитися в дуже заможній сім’ї,

щасливчик. *Bill was not born with a silver spoon in his mouth – he came from a poor family* [82, с.135].

“*Look like a million dollars*” – виглядати надзвичайно добре, “дорого”. *John came back from Florida driving a fine new car, tanned and glowing with health. He looked like a million dollars* [81, с.85].

“*Made of money*” – дуже багата особа, яка може дозволити собі все, що забажає. *You need to be made of money to have a house in Beverly Hills* [108, с.67].

“*Swim in luxury*” – купатися в розкоші. *He swam in luxury all his life* [75, с.385].

“*Make a fortune*” – розбагатіти. *But the booming market in tulip bulbs meant anyone could make a fortune* [103, с.125].

“*Be rolling in wealth*” – бути надзвичайно багатим, купатися в розкоші, почуватись щасливо через це. *Could she not realise that it cost money to keep a servant? Did she think he was rolling in wealth?* [79, с.211].

HAPPINESS – ENJOYMENT:

Насолода, як невід’ємна частина щастя, те, що завжди приносить позитивні емоції в англomовній картині світу.

“*Happy-go-lucky*” – бути веселим, безтурботним і щасливим весь час. *I am so glad to have my happy-go-lucky spitter back* [90, с.342].

“*Feast your eyes on*” – бути задоволеним через те, що бачиш. *Feast your eyes on the magnificent plumage of these exotic creatures* [89, с.182].

“*Have the time of your life*” – насолоджуватись життям, отримувати задоволення від життя. *Meanwhile, I was ready to have the time of my life* [74, с.182].

“*Live the life of Riley*” – жити щасливим, безтурботним життям, не докладаючи для цього жодних зусиль. *And now you’re stuck here with us while Declan lives the life of Riley down at his bar* [87, с.37].

HAPPINESS – SUCCESS:

Успіх традиційно уособлюється зі щастям та є його важливою складовою.

“*Be riding/on the crest of a wave*” – стати успішним на певний період часу. *I will not try to argue this morning that we are currently riding the crest of a wave* [107, с.91];

“Alive and kicking” – бути щасливим, здоровим та успішним. *A man's got to keep himself all alive and kicking, or where would his business be?* [97, с. 166].

“Every dog has its day” – у кожного свій час для щастя та успіху. *Every dog has his day, Karl* [102, с.180].

“Hit a home run” – бути успішним. *I told her boy I'd hit a home run for him tomorrow night* [86, с.332].

Аналізуючи словникові дефініції німецької мови, ми бачимо, що “щастя” концептуалізується в німецькомовній картині світу як “*die Wohlfahrt*”, “*der Erfolg*”, “*die Freundschaft*”, “*die Liebe*”, “*der Reichtum*”, “*der Weisheit*”, “*die Froheit*”.

Розглянемо деякі концептуальні моделі, що відображають німецькомовні культурні цінності.

DAS GLÜCK– DIE FREUDE

Емоція “радість” як позитивна емоція вербалізується в німецькій фразеосистемі через концепт ЩАСТЯ.

“Einen Luftsprung vor Freude machen” - стрибати від радості. *Sie machte vor Freude einen Luftsprung, als sie die Nachricht hörte* [120 с.44].

“Seine helle Freude haben” - отримувати справжнє задоволення від чогось. *George wird seine helle Freude an ihm haben* [132, с.65].

“Herrlich und in Freuden leben” - жити в достатку та радості. *Es war aber ein reicher Mann, der kleidete sich mit Purpur und köstlicher Leinwand und lebte alle Tage herrlich und in Freuden* [136, с.165].

“Einen (wilden) Freudentanz aufführen” - танцювати від радості [123, с.113]. *Der Jubel der Zuschauermenge ist riesengroß, die Spieler fallen sich in die Arme und machen Freudentänze* [130, с.13].

“Vor Freude an die Decke springen” - бути на сьомому небі від щастя. *Seiner Sack ist voll mit vielen schönen Sachen, dass würde jedes Bär vor Freude an die Decke springen* [122 с.260].

DAS GLÜCK– DER ERFOLG

В сучасному німецькомовному суспільстві, успіх є одною зі складових щасливого життя.

“Von Erfolg gekrönt sein” - увінчатись успіхом. Wie der Abgeordnete und andere hoffe ich, daß unsere Bemühungen von Erfolg gekrönt sein werden [124, с.209].

“Der Schlüssel zum Erfolg” - ключ до успіху; те, що допоможе стати успішним та щасливим. Der Schlüssel zum Erfolg sind zufriedene Kunden [137, с.460].

“Der Zweck heiligt die Mittel”- досл. успіх виправдовує засоби (мета виправдовує засоби), зробити все, аби стати щасливим. Der Zweck heiligt die Mittel und es gibt keine Alternative [143, с.578].

“Der Erfolg hat viele Väter” - існує багато стежин до успіху. Der Erfolg der Kaba Gruppe in den letzten Jahren und Jahrzehnten hat viele Väter [139, с.432].

DAS GLÜCK – DIE LIEBE

В кожного народу концепт ЩАСТЯ напяму асоціюється з коханням, тому і в німецькій фразеосистемі ми можемо знайти цьому підтвердження.

“Mit Lust und Liebe” - з задоволенням і любов'ю. Was ich male, male ich immer mit Leidenschaft, mit Lust und Liebe [131, с.25].

“Liebe auf den ersten Blick” - любов з першого погляду. Es passiert fast schon Matthias... einfach Liebe auf den ersten Blick [134, с.232].

“über beide ohren verliebt” - закоханий по вуха. Er ist bis über beide Ohren verliebt [120, с.34].

“Ein Herz und eine Seele sein” - жити душа в душу. Willst du, damit wir ein Herz und eine Seele sind und unsere Einheit sich voll verwirklicht [121, с.84].

“Liebe ausstrahlen” - випромінювати любов, бути щасливим. Wenn wir nichts fürchten und Liebe ausstrahlen, können wir Gutes erwarten [125, с.33].

DAS GLÜCK– DER REICHTUM

Для німецькомовної картини світу, поняття багатства та щастя завжди були пов'язані між собою. Більшість німців працює головно для заробляння грошей, адже саме вони приносять їм найбільше задоволення.

“Im Geld schwimmen” - купатися в грошах. Bei so 'ner Gurke wie der werden Sie nicht im Geld schwimmen [122, с.234].

“J-d, etw. ist nicht mit Geld zu bezahlen” - хтось-щось є безцінним, на вагу золота. Du hast wirklich ein sonniges Gemüt [127, с.987].

“Zu Geld kommen” - розбагатіти, нажити багато статків. *Ein paar Burschen vom Jahrmarkt verrieten mir, wie man schnell zu Geld kommen könnte* [129, с.27].

“Wer Geld hat, dem geht der Teufel aus dem Wege” - хто має гроші, тому чорт не заважає; гроші відкривають усі дороги [139, с.350].

“Geld wie Heu haben” - мати дуже багато грошей. *Wir machen Geld wie Heu durch Subfranchising* [137, с.187].

Таким чином, в нашій вибірці ФО української мови концепт ЩАСТЯ має наступний відсоток асоціацій з різними лексемами: “доля – 18%”, “багатство – 17%”, “фортуна – 11%”, “удача – 7%”, “радість – 9%”, “здоров’я – 9%”, “любов – 7%”, “талан – 4%”, “благодать – 8%”, “успіх – 10%”.

Щодо англійської мови, то ЩАСТЯ концептуалізується в англomовній картині світу як: *“pleasure – 10%”, “enjoyment – 13%”, “health – 13%”, “love – 17%”, “wealth – 16%”, “success – 13%”, “fortune – 11%”, “bliss – 8%”*.

У німецькій фразеосистемі концепт ЩАСТЯ виражається у таких лексемах: *“die Freude -20%”, “der Erfolg – 23%”, “die Freundschaft – 11%”, “die Liebe – 9%”, “der Reichtum – 16%”, “der Weisheit – 14%”, “die Wohlfahrt – 7%”*.

Емоція щастя - актуальний позитивний концепт, який повинен, незважаючи на його придушення, знати “своє” місце в культурі різних епох. Підсумовуючи усе вищесказане, втілення в мові результатів інформації про об’єктивний світ відбувається в концептах. Дослідження концептуального простору, особливо в контрактивному аспекті, дозволяє виявити універсальні та специфічні риси у формуванні зв’язку між суб’єктом, об’єктом і мовою. Цікавою є проблема загальнолюдської інтерпретації світу. З одного боку, є загальнолюдські цінності в сприйнятті світу, а з іншого боку, яскраво виражений потенціал представників різних етносів і їх специфічних світоглядів, який і знайшов своє місце у вербалізації концептів.

3.2. Номінально-сміслове поле концепту НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій фразеосистемах

Люди часто відчують стан абсолютного щастя і настільки ж часто відчують себе надзвичайно нещасними: “Тільки щасливий може бути нещасливим, бо тільки той, хто веде змістовне і насичене життя, може бути щасливим і може бути нещасним, а життя інших людей проходить в індиферентних станах, більш чи менш неприємних, але ні щасливими, ні нещасними їх не назвеш” [38, с.101].

Психологічна специфіка щастя і нещастя полягає не стільки в їх стислості або тривалості, скільки в складності переходу від одного стану до іншого. Нещасний випадок, невдача можуть в одну мить зруйнувати гармонію життя, душевний комфорт людини, і повернути їх буде важко або неможливо. Співвідношення щастя і нещастя неоднозначне ще й тому, що відсутність щастя не говорить про наявність нещастя, і навпаки, відсутність нещастя не свідчить про щастя. Відповідно, емоційно-щасливий або нещасливий стан особистості має різні джерела формування, володіє різними механізмами впливу на особистість і її активність. Неодноразово в наукових дослідженнях та в художній літературі зазначалося, що гамма негативних переживань багатша і різноманітніша гами позитивних емоцій і почуттів.

Синоніми “горе”, “біда”, “лихо” репрезентують в мові концепт, який знаходиться на перетині двох найважливіших областей мовної картини світу – зовнішніх явищ і внутрішнього світу людини. З одного боку, “сумні події” є втіленнями макроконцепта “подія”, і включаються в концептуальні структури більш високого рівня – в суб’єктивну картину життєвого шляху людини, в концепти “діюча ззовні необхідність”, “недоля”, “доля”. З іншого боку, імена “чорних образів долі” входять в емотивну картину світу, оскільки відображають емоційну інтерпретацію подій.

На даному етапі дослідження варто звернутися до етимології іменника “нещастя”, що дозволить побачити безпосередній взаємозв’язок концептів “щастя” і “нещастя”.

У словнику української мови синонімами концепту “нещастя” є: *біда, горе, лихо, трагедія, зло*. В. І. Даль при визначенні змісту слова нещастя також звертається до аналогічної синонімії: *нещастя – біда, лихо, злидні, нещасний випадок, подія, що несе шкоду, збиток, горе*. У цьому визначенні актуалізуються основні ознаки концепту “нещастя”, що перегукуються з основними ознаками концепту “щастя”. До того ж є суттєва відмінність у змісті пересічних концептів: уявлення про щастя, як про душевний стан, коли щастя постає як позитивні емоції задоволення життям в цілому, в історії культури відносно нові, а осмислення і переживання нещастя через емотивний компонент “біда” – архаїчно.

Лексема “біда” відома ще з давньоруської доби, де “*бѣда*” – запозичення з старослов’янської зі значенням “нещастя, горе”, перегукується зі загальнослов’янським “*beda*” і далі – до індоєвропейського кореня “*bed*” – “поганий”, “горе, переживання, біда, нещастя”. З початковим значенням “утиск, гоніння” лексема “біда” відсилається до старонімецького дієслова “*beitten*” – “примушувати”, що, ймовірно, веде до грецького “*peito*” – “переконую, вмовляю”. Можна також помітити певну спорідненість з давньоанглійським словом “*bæddel*” – “злий, порочний, той, хто приносить нещастя”.

Unhappiness є похідним від *happy* і утворене за допомогою приєднання негативної приставки “*un-*”. Таким чином, всі значення, наявні у лексеми *unhappy*, будуть антонімічності тим, які ми описали вище, у першому підпункті. В етимологічному словнику зареєстровані два значення лексеми *unhappy*: “*unfortunate, unlucky*”, що з’явилося в середині XIV в, і “*miserable, wretched*”, що з’явилося в кінці XIV ст. Обидва ці значення відбилися в семантиці імені концепту “*unhappiness*”, яке, в свою чергу, є похідним від *unhappy*.

В групі германських мов виділяються німецькі еквіваленти слова “Горе”. Юрген Шредер в своєму словнику в якості еквівалента пропонує слова *der Kummer, der Jammer* [12]. Згідно словнику ABBY lingvo слову “горе” відповідають: *der Kummer, das Leid, das Unglück* [17].

Етимологічний аналіз дозволяє охарактеризувати слово “*Leid*”, як вираження злості, несправедливості, травми, злочину, гріха в

дравньоверхньонімецькій мові (9 століття) слово має форму “Leid”, в середньоверхньонімецькій “Leit”. Словник середньоніжньонімецької мови М. Лексера за первісну форму “Kummer” вважає Kumber, kummer в значенні: бруд, тяжке становище, потреба. Таким чином, визначаються відмінності в значенні слів, їх вживання в мові. В даний час семантика даних слів має спільні риси, у чому можна переконатися, звернувшись до діючих автентичних німецьких словників.

Тепер розглянемо лексему Unglück для якої тлумачний словник німецької мови Duden пропонує наступні значення: 1) Plötzlich hereinbrechendes Geschick, verhängnisvolles Ereignis, das einen oder viele Menschen trifft (раптово спіткало горе, нещасний випадок); 2) Zustand des Geschädigtseins durch ein schlimmes, unheilvolles Ereignis; Elend, Verderben; Pech, Missgeschick (невдача, біда, неблагополуччя).

Академічний словник української мови подає нещастя як 1) Нещаслива пригода, подія, що завдає кому-небудь страждання; лихо; 2) Те, що не приносить користі, радості і т. ін., а може стати джерелом якого-небудь лиха, страждання, неприємностей [1].

Щодо лексеми “unhappiness”, то вона або не визначається за словниками, або їй дається дуже загальне визначення. Oxford dictionary подає: unhappiness як: 1) The feeling of not being happy, sadness; 2) The feeling of not being satisfied or pleased with a situation. [54].

Слід зазначити, що в цілому, значення лексеми Unglück в німецькій та українській мовах збігаються, однак, німецька лексема нещастям має більш експресивний відтінок. Щодо англійської лексеми Unhappiness, то вона є дещо менш емоційно забарвленою, і виражає не таких широкий спектр емоцій, як німецька та українська.

Щастя і нещастя за своєю природою суперечливі, тому що в їх основі лежить об’єктивна зумовленість, пов’язана з умовами і обстановкою життя людини, і суб’єктивна, пов’язана з внутрішнім світом людини і визначає його сприйняття життя, ставлення до неї. Щастя і нещастя виступають об’єктом оцінки

з боку мовної особистості. При цьому нещастя сприймається носіями англійської мови як щось важке, гірке, серйозне.

Тема страждання “за всіх” і пошуку правди також характерна для уявлень про щастя і нещастя. Українець переконаний, що “правди не знайти”, зокрема, чесним шляхом, тому йому доводиться вдаватися до нечесних (за законом, а не по совісті) способам встановлення правди. Як показує життя, встановлення правди не завжди сприяє щастю.

Люди давно звернули увагу на діалектичний взаємозв’язок щастя і нещастя. Більш того, досить часто в арсеналі світової філософської думки зустрічається переконаність в тому, що нещастя часом є запорукою щастя, вихідною точкою руху до нього.

В українській культурі, на жаль, прийнято приховувати позитивні емоції, “щоб не позаздрили, щоб не наврочили”. Це не дуже хороший посил. Якщо говорити про загальносоціальні норми, то “усміхнені культури”, звичайно, більш психологічно благополучні. Саме риса “усміхненої культури” притаманна англomовному світу.

В українській мові концепт “нещастя” вербалізується за допомогою іменників “лихо”, “сльози”, “злидні”, “біда”, “горе”, “трагедія”, “невдача”, “сум”, “біда”. Розглянемо ближче деякі концептуальні моделі.

НЕЩАСТЯ – ЛИХО:

Досить часто персоніфіковане уособлення злої, нещасливої долі в українській мові.

“Доскочити лиха” – потрапити в біду. *Спати в такій дорозі – не слід, щоб не доскочити лиха* [56, с.180].

“Лихом торгувати” – наживатися на чужому горі, нещасті. *Коли хочеш, сину, знать, де лучче лихом торговать, Іди ти в Січ* [72, с.277].

“Випити (свій, повний) ківш лиха” – зазнавати багато горя, страждань, клопоту, неприємностей. *Доведеться вам тут узнати, чому ківш лиха, – ніби про щось звичайне й необхідне ліниво говорив Шухновський* [55, с.20].

НЕЩАСТЯ – СЛЬОЗИ:

У більшості випадків сльози в українській мовній картині асоціюються з горем та печаллю.

“Виливати (багацько) сліз чийх” – приносячи горе, завдаючи болю, змушувати когось плакати, переживати. *Ти знаєш, він який суцїга, Паливода і горлоріз; По світу як іще побїга, Чийхсь багацько вилє сліз* [57, с.66].

“За слізьми й світу білого (божого) не бачити” – гірко плачучи, страждаючи від горя і т. ін., нічого не помічати, не звертати ні на що уваги. *А та безталанна за слізьми й світа божого не бачить і слова не промовить* [60, с.13].

“Кулаками сльози утирати” – попадати в скрутне становище. *Не раз Зозуля Горлицю згадала, Як кулаками сльози утирала* [51, с.134].

НЕЩАСТЯ – ГОРЕ:

Важке, темне, гірке, іноді надзвичайно болюче переживання певних подій.

“Топити горе” – тамувати, приглушувати важкі почуття, думки. *Пива він не любив і топив своє горе в абстрактних розмовах про беззахисність людського кохання* [63, с.119].

“Убитий горем” – пригнічений, нещасний, охоплений великим смутком, печаллю. *Глянув сюди, на рахівника, вагаючись. Далі ступив до нього, до столу. Аж шапкою піт витер з обличчя. І зразу ж убитий горем, – ну, що його робити? Хоч би, сказати, винуватий був!* [76, с.123].

“Випити (ковтнути) горя” – перенести багато труднощів, лиха, біди. *Випив горя [Київ] доволі, не скорився хижаку: щоб звільнитись із неволі, став на боротьбу важку* [67, с.48].

НЕЩАСТЯ – ЗЛИДНІ:

Згідно слов'янської міфології, злидні – злі духи, які приносять у дім нещастя.

“Бодай вас злидні побили (посіли)” – побажання нещастя, бідності; прокляття. *Бодай же вас, цокотухи, Та злидні побили* [72, с.23].

“Злидні годувати” – жити в нужді, бідності. *Я цілий вік труждався..; увесь вік злидні годував, недоїдав, недопивав...* [95, с. 128].

“Загрузати в злиднях” – надовго потрапляти в скрутне матеріальне становище, не маючи змоги вийти з нього. *Мене ж тоді не приймуть до громади, я втрачу поміч і загрузну в злиднях* [68, с. 8].

В свою чергу, аналізуючи словникові дефініції, ми бачимо, що НЕЩАСТЯ концептуалізується в англomовній картині світу як “*misery*”, “*failure*”, “*unsuccess*”, “*grief*”, “*sorrow*”, “*unluckiness*”, “*sadness*”.

В свою чергу, аналізуючи словникові дефініції, ми бачимо, що НЕЩАСТЯ концептуалізується в англomовній картині світу як “*misery*”, “*failure*”, “*unsuccess*”, “*grief*”, “*unluckiness*”, “*sadness*”.

Розглянемо деякі концептуальні моделі, що відображають англomовні культурні цінності.

UNHAPPINESS – MISERY:

Нещастя в англійській мові зазвичай асоціюється зі стражданням як сукупність вкрай неприємних, обтяжливих або болісних відчуттів.

“*Make life miserable for someone*” – зробити комусь нестерпне життя, стати комусь великим нещастям, неприємністю. *This nagging backache is making life miserable for me. I wish you would stop making life miserable for me* [116, с.165].

“*Make oneself miserable*” – завдавати шкоди, нещастя комусь. *You’re just making yourself miserable by trying to do something you aren’t qualified to do. I’m not making myself miserable! You’re making me miserable.* [78, с.13].

“*A misery guts*” – той, хто завжди скаржиться і почується нещасливо. *Of course, your father, old misery guts, wanted to come home after half an hour because he was bored* [100, с.434].

UNHAPPINESS – FAILURE:

Невдача – невід’ємна частиною концепту *unhappiness* в англійській мові.

“*Back to square one*” – той, хто не досяг успіху в тому, що він намагався зробити. *When the plans were refused, it was back to square one for the architect* [77, с.290].

“*Blow up in face*” – коли хтось зазнав невдачі під час виконання певних дій, і в результаті розгнівався або засмутився. *The trip was difficult to organise, but it blew up in his face when the airline company went on strike* [85, с.203].

“Had one’s chips” – потерпіти повне фіаско на шляху до своєї мети. *After the second round, it looked as though Watson had had his chips* [99, с.356].

“Come to grief” – зазнати невдачі, потрапити в біду. *Their plans for a golf course came to grief when it was decided to build a motorway* [98, с.200].

UNHAPPINESS – UNLUCKINESS:

Часто лексеми *unluckiness* та *unhappiness* є синонімами.

“Down on your luck” – коли хтось має тривалий період невезіння, нещастя та невдач. *He’s been down on his luck lately – right after buying a house, he lost his job and has been struggling to make the payments* [76, с.129].

“What rotten luck” – вираз вживається для коментування невдачі, нещастя. *The athlete got injured one day before the championship. What rotten luck* [105, с.20].

“Murphy’s law” – вислів, що описує невдачу, закон підлості. *We’ve tried to prepare for every possible incident, but remember Murphy’s law* [104, с.192].

UNHAPPINESS – SADNESS:

Печаль, як особлива емоція, яка переживається в ситуаціях що містять розчарування, те що завдає комусь горя, журби.

“Down in the mouth” – коли хтось виглядає нещасно, збентежено або в депресії. *You look a bit down in the mouth. What’s the matter* [104, с.54].

“Face like a wet week-end” – бути дуже засмученим, нещасним. *What’s wrong with Pete? He’s got a face like a wet week-end* [83, с.210].

“To have the blues” – відчувати духовний занепад, бути нещасним. *When I’m feeling blue I listen to some happy music to cheer myself up* [60, с.22].

В німецькій мові концепт НЕЩАСТЯ вербалізується за допомогою лексем “*der Unglückfall*”, “*das Leid*”, “*der Kummer*”, “*der Schreck*”, “*das Pech*”, “*das Missgeschick*”.

DAS UNGLÜCK - DAS LEID

Концепт нещастя часто виражається через лексему жалю у німецьких фразеологізмах.

“*Sich ein Leid antun*” – робити комусь боляче. *Du wirst niemandem mehr ein Leid antun* [130, с.12].

“Jemandem sein Leid klagen” – комусь розповісти про своє горе. *In unzähligen Foren würde mit Sicherheit irgendwo ein geprellter Kunde über sein Leid klage* [126, с.346].

“Geteiltes Leid ist halbes Leid” – якщо з кимось обговорити своє горе, то легше стане. *Komm zu uns in die Selbsthilfegruppe! Geteiltes Leid ist halbes Leid.* [129, с.56].

“Jemandem tut etwas leid” – засмутити когось. *Es tut mir leid, ich habe da etwas falsch gemacht* [131, с.76].

DAS UNGLÜCK - DER KUMMER

Складовою нещастя завждибула печаль, оскільки вона передає меланхолійність ситуації і емоційне забарвлення.

“Seinem Kummer Luft machen” - скаржитись на своє нещастя. *Ich wollte mir nur meinem Kummer Luft machen* [135, с.65].

“Den Kummer in Alkohol ertränken” - топити своє горе в алкоголі. *Nach dem Verlust meines Sohnes habe ich meinen Kummer in Alkohol ertränkt* [123, с.145].

“Jemandem das Herz brechen” - розбити комусь серце, причинити біль. *Bitte mich nicht, etwas zu tun, was mir das Herz brechen würde* [121, с.15].

“Kummerspeck ansetzen” - *заїдати біль, депресію, і стати товстим.* “Depression fördert Kummerspeck” [128, с.11].

DAS UNGLÜCK - DER SCHRECK

Психологія людини побудована таким чином, що перед нещастям людина завжди відчуває страх.

“Jemandem bleibt fast das Herz stehen” - когось налякати, щоб аж серце зупинилось. *Goola, Jafar und Istan scheffeln nervös ihre Vorderbeine hin und her und Tanja und mir bleibt fast das Herz stehen* [132, с.235].

“Jemandem stehen die Haare zu Berge” – від страху волосся стає дибки. *Da stehen einem die Haare zu Berge* [134, с.258].

“Der Schreck fährt jemandem in die Knochen” - налякати когось дуже сильно. *Der Schreck fährt mir in die Glieder, wenn ich Leute in den Eisenbahnunternehmen sagen höre, dass wir...*[141, с.199].

“Zu Stein erstarren” - *закам'яніти від страху*. Die anderen standen im Ring um sie, vor Schreck zu Stein erstarrt, da sie das Kind tot in der Wiege liegen sahen. [144, с.432].

DAS UNGLÜCK - DAS PECH

Нещастя, у німецькій мові, супроводжується невдачею, нещасливим випадком.

“Eine unglückliche/keine glückliche Hand haben” - *бути нещасливим, завжди потерпати невдачу*. Studien zeigen auf, dass einige Unternehmen bei Mergers keine glückliche Hand haben [139, с.210].

“Wiessen von j-d Glück!” - (*ірон.*) *натякати комусь про його невдачу в іронічній формі*. Er weiß noch nichts von seinem Glück [142, с.134].

“Auf der Nase liegen” - *азнати невдачі*. Pass auf, dass du nicht stolperst, sonst liegst du schnell auf der Nase [138, с.434].

“Ein Pechvogel” - *той, хто постійно нещасний, страждає*. Aber in diesen Berichten stand nicht, dass ich ein Pechvogel war [125, с.15].

“Pech haben” - *бути нещасний, бути постраждалим через нещасний випадок*. Wenn Sie Pech haben, das komplette Gefängnis [122, с.34].

“Щастя – нещастя” є дзеркальними концептами, утворюючи динамічне злиття, в якому відображена амбівалентність народного світосприйняття.

Таким чином, в нашій вибірці ФО української мови концепт НЕЩАСТЯ вербалізується за допомогою іменників “лихо – 16%”, “сльози – 9%”, “злидні – 15%”, “горе – 19%”, “трагедія – 12%”, “невдача – 8%”, “сум – 9%”, “біда – 12%”.

В свою чергу, аналізуючи словникові дефініції, ми бачимо, що НЕЩАСТЯ концептуалізується в англomовній картині світу як “misery – 21%”, “failure – 23%”, “unsuccess – 13%”, “grief – 8%”, “unluckiness – 17%”, “sadness – 18%”.

В німецькій мові концепт НЕЩАСТЯ вербалізується через лексеми “der Unglücksfall – 7%”, “das Leid-23%”, “der Kummer – 19%”, “der Schreck – 15%”, “das Pech – 26%”, “das Missgeschick – 10%”.

3.3. Концептуалізація бінарних опозицій ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій фразеосистемах

Концепт може співвідноситися більш ніж з однією лексичною одиницею і знаходити вираз за допомогою різного роду синонімічних (власне лексичних, фразеологічних) одиниць, що описують його в мові. Аналіз лексем, які репрезентують концепти ЩАСТЯ - НЕЩАСТЯ дозволяє виявити семантичні і національно-культурні особливості досліджуваних концептів.

Мовні контрасти, зокрема семантичні протилежності, які репрезентують суперечливість процесу пізнання, – це результат системності мови, її структурної організації. Контрастна лексика, що є наслідком відображення в мові суперечливої сутності різних явищ і реальних протилежностей об’єктивної дійсності, характеризується особливою виразністю в системі експресивних засобів. Ми поділяємо точку зору, що: “Предмети, явища, ознаки й дії (стани) сприймаються краще, чіткіше, якщо вони контрастують з іншими предметами, явищами, ознаками і діями (станами). Відповідно і висловлена про такі реалії думка сприймається краще, виразніше” [5, с.17]. Ефективність у плані мовного впливу дає змогу використовувати семантично протиставлювані лексеми зі спеціальною, лінгвостилістичною метою.

Слід зазначити, що конституенти опозитів ЩАСТЯ - НЕЩАСТЯ семантично марковані, де перша асоціюється з позитивним началом, а друга – з негативним. Зазначена диференціація веде свій початок з найдавніших часів і пояснюється дуалістичним поглядом народів на явища природи, які вони поділили на дві протилежні сили, що проявилось в вірі в представників світла і темряви, добра і зла. Дуалістичний погляд на природні явища знайшов своє відбиття і в мові. Слова, які означали світло й тепло, разом з тим послужили і для вираження понять блага, щастя, краси, багатства, радощів; слова, які означали темряву й холод, навпаки, для вираження зла, нещастя, потворності, убогості.

Крім того, протиставлення ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ виявляє зв’язок і з антонімічними лексемами *день – ніч*. Мовознавець О.О. Потебня порівнював *щастя* з *днем*, а *нещастя* з *ніччю*, “тому сутінки – час, коли стикуються *щастя* і

нещастя” [3, с.26].

Варто зазначити, що у мові поширені близькі за значенням лексеми до членів зазначеної опозиції (тобто *щастя* – *нещастя*), що дають змогу авторові підкреслити той чи інший значеннєвий відтінок або відтворити певне емоційно-експресивне забарвлення. Науковець В.М. Русанівський, “Абстрактні слова, якими позначаються різні душевні стани людини, ускладнення, що викликають переживання, усвідомлення приємних чи неприємних ситуацій тощо, здебільшого об’єднуються в синонімічні ряди того самого емоційного наповнення” [4, с.4].

Отже, за нашими спостереженнями концепт ЩАСТЯ в українській мові представлений у ФО з такими ядровими лексемами: “доля – 18%”, “багатство – 17%”, “фортуна – 11%”, “удача – 7%”, “радість – 9%”, “здоров’я – 9%”, “любов – 7%”, “талан – 4%”, “благодать – 8%”, “успіх – 10%” (Див. Додаток А).

Концепт HAPPINESS в англійській мові вербалізується такими ядровими лексемами: “*pleasure* – 10%”, “*enjoyment* – 13%”, “*health* – 13%”, “*love* – 17%”, “*wealth* – 16%”, “*success* – 13%”, “*fortune* – 11%”, “*bliss* – 8%” (Див. Додаток Б).

Концепт DAS GLÜCK в німецькій мові вербалізується такими лексемами: “*die Freude* – 20%”, “*der Erfolg* – 23%”, “*die Freundschaft* – 11%”, “*die Liebe* – 9%”, “*der Reichtum* – 16%”, “*der Weisheit* – 14%”, “*die Wohlfahrt* – 7%” (Див. Додаток В).

У процесі порівняння концептів ЩАСТЯ в трьох мовах відзначається збіг в таких поняттях як: радість, успіх, благодать, багатство, любов. У синонімічних рядах ядрових лексем *happiness* – *щастя* – *das glück* виявлені кореляційні групи: *joy* – радість – *die Freude*, *love* – любов – *die Liebe*, *bliss* – блаженство – *die Wohlfahrt*, *wealth* – багатство – *der Reichtum*, *success* – успіх – *der Erfolg*. Усі інші лексеми з концептом ЩАСТЯ не утворили кореляційних груп (Див. Додаток Г).

1. *Joy* – радість – *die Freude*;
2. *Love* – любов – *die Liebe*;
3. *Bliss* – блаженство – *die Wohlfahrt*;
4. *Wealth* – багатство – *der Reichtum*;
5. *Success* – успіх – *der Erfolg*.

Розглянемо тепер вербалізацію концепту НЕЩАСТЯ через певні ядрові лексеми в українській мові: “*лихо* – 16%”, “*сльози* – 9%”, “*злидні* – 15%”, “*горе* – 19%”, “*трагедія* – 12%”, “*невдача* – 8%”, “*сум* – 9%”, “*біда* – 12%” (Див. Додаток Д).

Концепт UNHAPPINESS в англійській мові відображається такими лексемами: “*misery* – 21%”, “*failure* – 23%”, “*unsuccess* – 13%”, “*grief* – 8%”, “*unluckiness* – 17%”, “*sadness* – 18%” (Див. Додаток Е).

Концепт DAS UNGLÜCK в німецькій мові вербалізується такими лексемами у ФО: “*der Unglückfall* – 7%”, “*das Leid* – 23%”, “*der Kummer* – 19%”, “*der Schreck* – 15%”, “*das Pech* – 26%”, “*das Missgeschick* – 10%” (Див. Додаток Ж).

На загальному фоні концептів НЕЩАСТЯ в порівнювальних мовах відзначається збіг в таких поняттях, як: сум, страждання, горе, біда, скорбота, злидні. У синонімічних рядах лексем *unhappiness* – *нещастя* – *das unglück* виявлені кореляційні групи: *grief* – *горе* – *das Leid*, *misery* – *лихо* – *der Kummer*, *unluckiness* – *невдача* – *der Unglückfall*. З усіма іншими лексемами в українській, англійській та німецькій мовних картинах світу кореляційних груп не знайдено. Порівняно з концептом ЩАСТЯ, кореляційних груп з концептом НЕЩАСТЯ виявлено набагато менше (Див. Додаток К).

1. *Grief* – *горе* – *das Leid*;

2. *Misery* – *лихо* – *der Kummer*;

3. *Unluckiness* – *невдача* – *der Unglückfall*.

Саме ці компоненти називають абстрактні поняття, що передають пригнічений, безрадісний стан людини, викликаний подіями негативного плану. “Незадоволення життям, – зазначає Н.Д. Арутюнова, – вимагає особливих заперечних факторів. Загальнонегативна характеристика об’єкта або стану справ у денотативному відношенні більш різноманітна, ніж загальнопозитивна” [8, с.205].

Як бачимо, в англійській та німецькомовній картині світу концепт ЩАСТЯ здебільшого збігається з українським, Нещастя ж навпаки, дещо відрізняється. Щастя і нещастя виступають об’єктами оцінки з боку мовної особистості. При цьому, якщо *нещастя* сприймається як щось важке, гірке, серйозне, то *щастя*

може розумітися як легке, незаслужене, або мати значення надзвичайно блаженства, що наближає його до сфери “високого”, а, отже, ілюзорного.

Аналіз синонімічного ряду лексеми “щастя” дозволяє зробити висновок про те, що найціннішим у щасті є відчуття гармонії, підйому, яке за ступенем інтенсивності може варіюватися від стриманого прояву почуттів до бурхливої радості. Лексеми “блаженство”, “благодать”, “ідилія” пов’язані з отриманням задоволення, насолоди від щасливого життя. У лексемі “благополуччя” актуалізується ознака “достаток”.

Дослідивши синонімічний ряд лексеми “нещастя”, ми виявили характерні ознаки нещастя: важке, найчастіше несподівана подія – біда, лихо, трагедія, негаразди. Лексема “горе” визначає НЕЩАСТЯ як душевне переживання, страждання; “напасть”, “лихо”, “безталання” ототожнює лексему нещастя з міфологічною істотою.

Аналіз лексикографічних джерел дозволяє простежити основні етапи становлення концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ. Втрата семантичних і словотворчих зв’язків лексем “частина” – “щастя-нещастя” призводить до зміни значення слів. Щастя і нещастя вже не є позначенням конкретних предметів, а переходять в розряд абстрактних імен. В еволюції концептів ЩАСТЯ--НЕЩАСТЯ простежується їх антропоцентричність, психологізація: увага переміщується від зовнішньої сили – джерела ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ до людини, його волі і душевного стану.

3.4. Зіставний аналіз фразеологізмів на позначення концептів ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовах

Проблема визначення основних критеріїв віднесення тих чи інших ФО до класу повних або часткових еквівалентів, аналогів і виявлення безеквівалентних фразеологічних одиниць є однією з найбільш важливих проблем сучасної фразеології.

Розглянемо більш детально ці типи міжмовних співвідношень на прикладі стійких фразеологічних одиниць на позначення концептів ЩАСТЯ–НЕЩАСТЯ в українській, англійській, та німецькій мовах.

Основною ознакою фразеологічної еквівалентності вважаємо змістовий збіг зіставляваних фразеологічних одиниць. Повними фразеологічними еквівалентами можна вважати ФО української і англійської мов на позначення суб'єктивної оцінки людини, які мають однакове значення, експресивно-емоційну і оцінну конотацію, а також структурно-граматичне оформлення і компонентний склад. Наприклад, український фразеологізм *купатися в розкоші* та його англійський відповідник *swim in luxury* є повними фразеологічними еквівалентами, тому що 1) вони є однаковими у семантичному аспекті, адже їхні значення співпадають (укр. *купатися в розкоші*, англ. *Swim in luxury* – “жити в багатстві, щасливо, мати всього вдосталь”); 2) Щодо граматичної структури ФО, то в них також простежується повний збіг – в обох мовах це дієслівні словосполучення структури V + Prep. + N. 3) Оскільки, компонентний рівень передбачає виявлення тотожних, близьких за семантикою або різнорідних елементів в складі зіставляваних фразеологізмів, ми можемо зробити висновок, що дані ФО є тотожними в компонентному аспекті (*купатися* = *swim* (*купатися*), *розкіш* = *luxury* (*розкіш*)).

Фразеологічними аналогами вважають одиниці, для яких характерне однакове або близьке значення і оцінна конотація; функціонально-стилістичне забарвлення може збігатися або відрізнятися лише емоційно-експресивним відтінком. Їх організація приблизно схожа або може не збігатися взагалі, як і компонентний склад.

Наприклад, укр. *хто рано встає, тому Бог дає* та англ. *early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise*: 1) *хто рано встає, тому Бог дає* – *той, хто рано встає, той щасливіше живе та має достаток*, *early to bed and early to rise makes a man healthy, wealthy and wise* – *той, хто рано встає, має більше достатку, мудрості та багатства*; 2) Порівнювані фразеологізми збігаються за значенням, структурною організацією, емоційно-експресивною і оцінною конотацією, а образи, що лежать в основі обох ФО, сприймаються без

труднощів. Оцінна конотація у мові відображає взаємодію об'єктивної дійсності і людини, дозволяє розглядати мову не тільки як засіб пізнання світу, але як засіб відображення людських почуттів, емоцій, інтенцій. 3) Щодо граматичної структури ФО, то в укр. $\text{pron} + \text{adj} + \text{v} + \text{pron} + \text{n} + \text{v}$, а в англ. $\text{adj} + \text{v} + \text{conj} + \text{adj} + \text{v} + \text{v} + \text{n} + \text{adj} + \text{adj} + \text{conj} + \text{adj}$.

Безеквівалентними фразеологізмами вважаються фразеологічні одиниці, які не мають відповідників у фразеологічній системі іншої мови.

Наприклад, нім. *Alles Gute kommt von oben* в дослівному перекладі на українську мову буде мати вигляд: *усе хороше приходить звверху*; Компонентний склад розгорнутим описом не переданий, німецький фразеологізм є рідко вживаним, емоційно-експресивна конотація значно ослаблена при повній передачі сигніфікативно-денотативного значення.

Виділення і аналіз ФО з урахуванням образності, суб'єктивно-оцінної і емоційно-експресивної конотацій, стилістичних особливостей і структурно-граматичної будови дає нам можливість визначити відсоткове співвідношення еквівалентної, аналогової та бееквівалентної лексики в українських, англійських та німецьких фразеологічних одиницях.

Якщо брати опрацьовану кількість фразеологічних одиниць на позначення концепту ЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовах за 100%, то у відсотковому співвідношенні найбільшу групу буде становити безеквівалентна лексика, а саме: 66%; фразеологічні аналоги займають 21% та фразеологічні еквіваленти становлять найменшу групу з нашої вибірки, тому складають лише 13% (див. Дод. Л).

Розглядаючи як основу концепт НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовах за 100%, то у відсотковому співвідношенні найбільшу групу буде становити також безеквівалентна лексика, але в дещо меншому відсотковому співвідношенні — 61%; фразеологічні аналоги займають 25% а фразеологічні еквіваленти становлять 14% (див. Дод. М).

Отже, враховуючи наше дослідження, ми можемо зробити висновок, що і концепти ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ найчастіше не мають еквівалентів у досліджуваних мовах і передаються, у більшості випадків, за допомогою

дескриптивного перекладу. Саме тому відбувається розширення компонентного складу та значні зміни в структурно-граматичній організації.

Висновки до розділу 3

В третьому розділі нашого дослідження встановлюються особливості репрезентації концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ, визначається сполучуваність лексем щастя — нещастя, виявляються характерні для ФО синтаксичні структури. Відбувається визначення концептуально значущих характеристик висловлювання ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ.

У результаті аналізу внутрішньої форми концепту happiness, закладеної в його етимології, вдалося встановити, що даний концепт включає системні та функціональні ознаки. Аналізуючи словникові дефініції, ми бачимо, що ЩАСТЯ вербалізується в україномовній картині світу як “доля”, “багатство”, “фортуна”, “удача”, “радість”, “здоров’я”, “любов”, “талан”, “благодать”. Якщо щастя є вищим призначенням людини, то щастя українця виникає із громадського життєвого укладу. Уявлення про щастя, яке характеризуються складністю і багатоплановістю, є одними з ключових в українській національній картині світу.

ЩАСТЯ, в англomовній картині світу, вербалізується як “pleasure”, “joy”, “enjoyment”, “fortune”, “health”, “love”, “wealth”, “bliss”, які співвідносяться з емоційними станами пережитими людьми. Виявлення способів репрезентації концепту happiness показало, що для носіїв англійської культури невід’ємними складовими щастя є health, love, wealth які проявляються, в першу чергу, в любові і матеріальному благополуччі, яке також є важливим компонентом щастя.

В німецькомовній картині світу ЩАСТЯ вербалізується як “die Wohlfahrt”, “der Erfolg”, “die Freundschaft”, “die Liebe”, “der Reichtum”, “der Weisheit”, “die Froheit”. У німецькій мові іменник das Glück етимологічно та лексично виражає ідею “доля”, “випадок”. Цілком вірогідно, що ця обставина може бути пов’язаною із певними рисами соціальної психіки німецького етносу. Такою, наприклад, може бути войовничість, яка була одним із виявів завойовницького духу, що поширювався у атмосфері “бурі” і “натиску” та компенсувався ліричністю, педантичністю, організованістю, людською раціональністю,

прагненням до упорядкування усіх сфер життя. Така екстравертна спрямованість сприяла появі більш різних семантичних фразеологічних одиниць у німецькій мові, порівняно із українською та англійською мовами.

Виявлення асоціативних потенцій концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ дозволяє встановити концептуально значимі ознаки щастя і нещастя. Так, уявлення нещастя в якості живої всеосяжної сили підкреслює його абсолютність абсолютність. За своєю глибинною сутністю українець є колективним індивідумом, який інтегрований у космос суспільного буття і характеризується інтровертними стосунками між носіями етносу. Цим пояснюється схильність українців до співчуття, співпереживання та колективна пасивна сутність. Тому НЕЩАСТЯ в українській мові вербалізується такимим лексемами: “*лихо*”, “*сльози*”, “*злидні*”, “*біда*”, “*горе*”, “*трагедія*”, “*невдача*”, “*сум*”, “*біда*”.

НЕЩАСТЯ концептуалізується в англomовній картині світу як “*misery*”, “*failure*”, “*unsuccess*”, “*grief*”, “*unluckiness*”, “*sadness*”. Аналіз синонімічного ряду лексеми “*нещастя*” дозволяє виявити характерні ознаки нещастя: важке, найчастіше несподівана подія, в англomовній картині світу воно вербалізує душевне переживання, страждання.

Щодо німецькомовної картини світу, то тут НЕЩАСТЯ вербалізується через лексеми: “*der Unglückfall*”, “*das Leid*”, “*der Kummer*”, “*der Schreck*”, “*das Pech*”, “*das Missgeschick*”. У пропонуваному дослідженні лексема *Unglück* представлена як частина людського буття, має яскраво виражене негативне значення і більш експресивний відтінок, ніж у порівнюваних мовах.

Концепти ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ найчастіше не мають еквівалентів у досліджуваних мовах і передаються, у більшості випадків, за допомогою дескриптивного перекладу. Саме тому відбувається розширення компонентного складу та значні зміни в структурно-граматичній організації.

ВИСНОВКИ

Отже, концепти ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ є одними з центральних і найбільш значимих в мовній картині світу, що й підтверджується великою кількістю фразеологічних одиниць, які репрезентують дані концепти.

Наше дослідження дозволило досягти основної мети роботи – визначити місце і роль концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій лексико – фразеологічній системі. Також, були визначені певні особливості їх повного вираження.

Огляд наукової літератури показав, що концепт, як один з ключових термінів когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, має набагато більші науково-практичні потенції, ніж йому присвоюють дані галузі мовознавства.

У ході дослідження було з'ясовано те, що концепт є етнічно, культурно обумовлене, структурно-змістове, лексично та/або фразеологічно вербалізоване утворення, що базується на певній понятійній основі, включає в себе, окрім самого поняття, образ та культурну цінність, та має здатність переживатися носієм мови. Поняття “концепт” є надзвичайно складним і багатоаспектним, що в свою чергу ускладнює його дефініції. Концепт накопичує свій зміст протягом усього часу існування людства, він не зникає повністю і не позбувається набутих компонентів.

Варто зазначити, що мовна картина світу – це спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, що притаманні певному мовному колективу; інтерпретація навколишнього світу згідно національних концептуально-структурних засад, відповідність між структурами мови та культури можуть яскраво проявлятися в концептах як відображенні менталітету народу та його мовної картини світу

Концепти ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ для української мовної картини експлікуються рядом лексем, семантика яких стосується насамперед сильних душевних переживань та суспільних благ. Емоційне піднесення та тілесні страждання втілюються у субстантивації тих же ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в англomовній картині світу. В німецькій МКС ці ж концепти перш за все

виражають важку долю та життєвий шлях а також нужду в матеріальному плані.

Таким чином, в нашій вибірці фразеологічних одиниць української мови концепт ЩАСТЯ має наступний відсоток асоціацій з різними лексемами: “щастя” асоціюється з лексемами: “доля – 18%”, “багатство – 17%”, “фортуна – 11%”, “удача – 7%”, “радість – 9%”, “здоров’я – 9%”, “любов – 7%”, “талан – 4%”, “благодать – 8%”, “успіх – 10%”.

Щодо англійської мови, то ЩАСТЯ концептуалізується в МКС як “*pleasure – 10%*”, “*enjoyment – 13%*”, “*health – 13%*”, “*love – 17%*”, “*wealth – 16%*”, “*success – 13%*”, “*fortune – 11%*”, “*bliss – 8%*”.

В німецькій МКС можна простежити таку концептуалізацію ЩАСТЯ: “*die Freude – 20%*”, “*der Erfolg – 23%*”, “*die Freundschaft – 11%*”, “*die Liebe – 9%*”, “*der Reichtum – 16%*”, “*der Weisheit – 14%*”, “*die Wohlfahrt – 7%*”.

Щодо концепту НЕЩАСТЯ в українській мовній картині, то ми бачимо таку концептуалізацію “*лихо – 16%*”, “*сльози – 9%*”, “*злидні – 15%*”, “*gore – 19%*”, “*трагедія – 12%*”, “*невдача – 8%*”, “*сум – 9%*”, “*біда – 12%*”.

В свою чергу, аналізуючи фразеосистему ми бачимо, що НЕЩАСТЯ концептуалізується в англійській МКС як “*der Unglückfall – 7%*”, “*das Leid – 23%*”, “*der Kummer – 19%*”, “*der Schreck – 15%*”, “*das Pech – 26%*”, “*das Missgeschick – 10%*”.

В німецькій МКС можна простежити таку концептуалізацію НЕЩАСТЯ: “*der Unglückfall – 7%*”, “*das Leid – 23%*”, “*der Kummer – 19%*”, “*der Schreck – 15%*”, “*das Pech – 26%*”, “*das Missgeschick – 10%*”.

У процесі порівняння концептів ЩАСТЯ в трьох мовах відзначається збіг в таких поняттях як: радість, успіх, благодать, багатство, любов. У синонімічних рядах ядрових лексем *happiness – щастя – das glück* виявлені кореляційні групи: *joy – радість – die Freude*, *love – любов – die Liebe*, *bliss – блаженство – die Wohlfahrt*, *wealth – багатство – der Reichtum*, *success – успіх – der Erfolg*. Усі інші лексеми з концептом ЩАСТЯ не утворили кореляційних груп.

На загальному фоні концептів НЕЩАСТЯ в порівнювальних мовах відзначається збіг в таких поняттях, як: сум, страждання, горе, біда, скорбота, злидні. У синонімічних рядах лексем *unhappiness – нещастя – das unglück*

виявлені кореляційні групи: grief – горе – das Leid, misery – лихо – der Kummer, unluckiness – невдача – der Unglückfall.

Аналізуючи ФО на позначення ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ у вибраних мовах, ми з'ясували, що у відсотковому співвідношенні найбільшу групу буде становити безеквівалентна лексика, а саме: 66%; фразеологічні аналоги займають 21% та фразеологічні еквіваленти становлять найменшу групу з нашої вибірки, тому складають лише 13%.

Розглядаючи концепт НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовах за 100%, то у відсотковому співвідношенні найбільшу групу буде становити також безеквівалентна лексика, але в дещо меншому відсотковому співвідношенні – 61%; фразеологічні аналоги займають 25% а фразеологічні еквіваленти становлять 14%.

Тобто, варто підсумувати, що навіть якщо значення щастя та нещастя у вибраних мовах співпадає, то експлікується воно у МКС по-різному, у залежності від національних звичаїв, традиції та світогляду того чи іншого народу.

Слід зазначити, що конституенти опозитів *щастя – нещастя* семантично марковані, де перша асоціюється з позитивним началом, а друга – з негативним. Зазначена диференціація веде свій початок з найдавніших часів і пояснюється дуалістичним поглядом народів на явища природи, які вони поділили на дві протилежні сили, що проявилось в вірі в представників світла і темряви, добра і зла.

Проведене дослідження концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій фразеосистемах, дозволяє зробити висновок про те, що уявлення про щастя і нещастя, які характеризуються складністю і багатоплановістю, вони є одними з ключових в українській, англійській та німецьких мовних картинах світу. Саме ці концепти організовують життєвий світ суб'єкта, багато в чому визначають те, як він сприймає навколишню дійсність. Разом з тим, уявлення про щастя і нещастя виступають як оціночні судження про життя в цілому: вони формулюють мету існування, визначають критерії вибору способу життя за межами індивідуального буття.

Ціннісна специфіка щастя виражається в її підсумковому, результативному

характері, оскільки щастя є наслідком реалізації тих цінностей, які представляються значимими людства. В рамках української, англійської та німецької національної традиції, особливого значення набуває співвідношення “щастя – доля”. Однією з головних причин того, що люди змушені час від часу переживати якісь страждання, всі три вищезгадані національності уявляють у прояві дій вищих сил, а саме долі.

Психологічна природа щастя і нещастя двоїста. В її основі лежать об'єктивні і суб'єктивні чинники, які для щастя і нещастя можуть не збігатися. Відмінною особливістю щастя і нещастя є високий ступінь інтенсивності їх переживання. При цьому нещастя характеризується більш різноманітними, в порівнянні зі щастям, відтінками душевних станів.

Незважаючи на національну універсальність таких понять як щастя-нещастя, ідеї, укладені в відповідних українських, англійських та німецьких фразеологізмах, не зовсім збігаються. Вони відображають і передають різні способи життя і різні образи мислення, зрозуміти які допомагають лінгвокультурні концепти, укладені в цих ФО.

Аналіз лексико-семантичного рівня репрезентації концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ дозволяє простежити основні етапи становлення даних концептів, визначити концептуально значимі ознаки щастя і нещастя. Структурно-семантичний аналіз ФО дозволяє розширити зміст концептів ЩАСТЯ-НЕЩАСТЯ, визначити їх міжконцептуальні зв'язки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічний тлумачний словник української мови (СУМ – 11) [Електронний ресурс]. – 1980. – Режим доступу до ресурсу: <http://sum.in.ua/>.
2. Братусь Т. В. Гендерна специфіка об'єктивації концепту ЩАСТЯ у сучасному англомовному художньому дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. В. Братусь. – Харків, 2009. – 20 с.
3. Дробішевська У. Концепт “щастя” в українській і польській фразеології / Уршуля Дробішевська. – 2011. – №3. – С. 125–130.
4. Кононенко В. Мова у контексті культури / В. Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2008. – 120 с.
5. Кочерган М. П. Когнітивна лінгвістика / М. П. Кочерган, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид. “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 179.
6. Ларін Б. О. Фразеологія та лексикографія / Б.О. Ларін – К.: Наукова думка, 1989. – 307 с.
7. Мова - ДНК нації [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukr-mova.in.ua/>.
8. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.
9. Потебня О. О. Думка й мова / О. О. Потебня // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 1996. – С. 23–39.
10. Русанівський В. М. Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2004. – № 4. – С. 3–7.
11. Русанівський В.М. Семантична глибина слова / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 1991. – № 2. – С. 3 – 7.
12. Фразеологічний словник української мови [Електронний ресурс] // СЛОВОПЕДІЯ – Режим доступу до ресурсу: <http://slovopedia.org.ua/49/53392-0.html>.

13. Чабаненко В. А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1984, № 2. – С. 11-18.
14. Апресян Ю. Д. Избранные труды: В 2-х т. / Ю. Д. Апресян. – М.: Языки русской культуры, 1995. – Т.1. – 464 с.
15. Арсентьева О. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц / О. Ф. Арсентьева. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 1989. – 128 с.
16. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Арутюнова Н. Д. – [2-е изд.] – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
17. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С.А. Аскольдов // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: антология / под общ. ред. В.П. Нерознака. – Москва: Academia, 1997. – С. 267 – 279.
18. Бодуэн де Куртенэ И. А. Избранные труды по общему языкознанию : [в 2-х т.] / И. А. Бодуэн де Куртенэ. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 1. – 384 с.; Т. 2. – 391 с.
19. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: [курс лекций] / Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2001. – 123 с.
20. Брутян Г. А. Язык и картина мира / Г. А. Брутян // Философские науки. – 1973. – №1. – С.108–115.
21. Вайсгербер Й. Л. Язык и философия / Й. Л. Вайсгербер // Вопросы языкознания, 1993. – №2. – С. 60-75.
22. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языка / А. Вежбицкая // [пер. с англ. А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Булыгиной]. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 780 с.
23. Верещагин Е. М. Язык и культура. Три лингвострановедческие концепции: лексического фона, речеповеденческих тактик и сапиентемы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Индрик. – 2005. – 1040 с.
24. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов – М., 1986. – 342 с.
25. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С.Г. Воркачев. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.

26. Гаврин С. Г. Фразеология современного языка (В аспекте теории отражения) / С. Г. Гаврин. – Пермь: Изд-во Пермского ГПИ, 1974. – 269 с.
27. Гак В. Г. Фразеология, образность и культура // Советская лексикография. Сборник статей. – М., 1988. – С. 159 – 169.
28. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 2000. – 396 с.
29. Гайдеггер М. Время и бытие / Мартин Гайдеггер. – М.: Высшая школа, 1993. – 312 с.
30. Жуков В. П. Семантика фразеологических оборотов / В. П. Жуков – М.: Просвещение, 1978. – 160 с.
31. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М.: РГГУ, 1999. – 382 с.
32. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии / В. И. Карасик. // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 3 – 16.
33. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
34. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
35. Красных В. В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация) / Виктория Владимировна Красных. – М.: Диалог, 1998. – 352 с.
36. Кубрякова Е. С. Концепт / Е. С. Кубрякова // Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во МГУ, 1996. – С. 90–93.
37. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1986. – 156 с.
38. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: [учебное пособие] / В. А. Маслова. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
39. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание / Под редакцией И. А. Стернина. – Воронежский государственный

- университет, 2001. – 183с.
- 40.Никитин М. В. Развёрнутые тезисы о концептах/М. В. Никитин// Вопросы когнитивной лингвистики. – Тамбов : Тамб. гос. Кн-т: ИЯ РАН, 2004. – №1. – С. 53 – 64.
- 41.Пименова М. В. Введение в когнитивную лингвистику / М. В. Пименова. – Вып. 4. – Кемерово : Наука, 2004. – 208 с.
- 42.Попова З. Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж: ВГУ, 1999. – 35 с.
- 43.Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека / В. Татаркевич. – М.: Прогресс, 1981. – 132 с.
- 44.Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологические аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
- 45.Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н.М.Шанский. – М. :Специальная литература, 1996. – 192 с.
- 46.Brewer E. C. Dictionary of phrase & fable / E.C. Brewer. – London: Ian Crofton and John Ayto, 2010. – 654 p.
- 47.De Vaan M. Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages / Michiel de Vaan. – London: BRILL, 2008. – 498 p.
- 48.DUDEN-ONLINE-WÖRTERBUCH [Электронный ресурс] // Bibliographisches Institut GmbH. – 2017. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.duden.de/>.
- 49.Earl D. Concepts [Электронный ресурс] / Dennis Earl // Internet Encyclopedia of Philosophy – Режим доступа до ресурсу: <http://www.iep.utm.edu/conc-cl/>.
- 50.Earl D. The Classical Theory of Concepts [Электронный ресурс] / Dennis Earl // Internet Encyclopedia of Philosophy – Режим доступа до ресурсу: <http://www.iep.utm.edu/conc-cl/>.
- 51.Götz D. Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache / D. Götz, G. Haensch. – Berlin: Langenscheidt, 2007. – 1344 с.
- 52.Hornby A. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English / A.S. Hornby. – Delhi: Oxford University Press, 1987. – 1089 p.

53. Hyamson A. A dictionary of English phrases. Phraseological allusions, catchwords, stereotyped modes of speech / A.M. Hyamson. – London: General books, 2012. – 562 p.
54. LONGMAN IDIOMS DICTIONARY [Электронный ресурс] // PEARSON – Режим доступа до ресурсу: <https://www.ldoceonline.com/>.
55. Merriam-Webster Dictionary [Электронный ресурс] // An Encyclopædia Britannica Company – Режим доступа до ресурсу: <http://www.merriam-webster.com/>.
56. Oxford Dictionary [Электронный ресурс] // Oxford university press. – Режим доступа до ресурсу: <http://uk.worldwidedictionary.org/>.
57. Redensarten-Index [Электронный ресурс] ц5 – Режим доступа до ресурсу: <https://www.redensarten-index.de/info.php>.
58. The Idioms [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://www.theidioms.com/>.
59. Wörterbuch Advanced Deutsch-Ukrainisch: Lingea, 2017. – 570 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

60. Барвінок А. Зібрання творів у 2 томах. Том 1 / Анна Барвінок. – Харків: Школа, 2011. – 572 с.
61. Глібов Л. Байки / Леонід Глібов. – Київ: Манускрипт-АСВ, 2015. – 404 с.
62. Головка А. Вибрані твори / Андрій Головка. – Харків: Ранок, 2003. – 256 с.
63. Гончар О. Прапорonosці / Олесь Гончар. – Київ: Дніпро, 2005. – 416 с.
64. Довженко О. Вибрані твори / Олександр Довженко. – Київ: Сакцент Плюс, 2008. – 320 с.
65. Збанацький Ю. Малиновий дзвін / Юрій Збанацький. – Київ: Дніпро, 1958. – 366 с.
66. Колесник П. На фронті / Петро Колесник. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 1959, 180 с.
67. Котляревський І. Вибрані твори / Іван Котляревський. – Київ: КМ Publishing, 2014. – 384 с.
68. Коцюбинський М. *Persona grata* / Михайло Коцюбинський. – Київ: Дніпро, 2012. – 474 с.
69. Кропивницький М. Доки сонце зійде, роса очі виїсть / Марко Кропивницький. – Харків: Школа, 2009. – 224 с.
70. Куліш П. Чорна рада / Пантелеймон Куліш. – Київ: Знання, 2015. – 208 с.
71. Микитенко І. «Вуркагани» та інші твори / Іван Микитенко. – Харків: Ранок, 2009. – 320 с.
72. Панченко В. «Сила чорнозема наш Чубинський...» // Дзеркало тижня. – 2006. – № 25 (604). – С. 31
73. Первомайський Л. Вибрані твори / Леонід Первомайський. – Київ: Дніпро, 1978. – 700 с.
74. Руденко М. Вітер в обличчя / Микола Руденко. – Київ: Держлітвидав, 1961. – 388 с.
75. Смолич Ю. Мир хатам, війна палацам / Юрій Смолич. – Харків: Фоліо, 2008. – 571 с.
76. Стороженко О. Скарб / Олекса Стороженко. – Харків: Школа, 2008. – 208 с.
77. Тичина П. Вибрані вірші / П. Тичина, М. Рильський. – Харків: Фоліо,

2013. – 157 с.

78. Тулуб З. Людолови / Зінаїда Тулуб. – Донецьк: БАО, 2014. – 480 с.

79. Українка Л. Нехай мої струни лунають / Леся Українка. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. – 224 с.

80. Хоткевич Г. Камінна душа / Гнат Хоткевич. – Харків: Школа, 2009. – 288 с.

81. Чорнобривець С. Визволена земля / Степан Чорнобривець. – Київ: Дніпро, 1968. – 511 с.

82. Шевченко Т. Вибрані твори / Тарас Шевченко. – Харків: Школа, 2008. – 448 с.

83. Adler-Olsen J. Selfies: Der siebte Fall für das Sonderdezernat Q in Kopenhagen Thriller / Jussi Adler-Olsen., 2016. – 575 S.

84. Ahern C. If You Could See Me Now / Cecilia Ahern. – New York City: HarperCollins Publishers PTY Limited, 2006. – 416 p.

85. Ahern C. The Time of My Life / Cecelia Ahern. – New York City: Harper Collins USA, 2013. – 494 p.

86. Andersen H. Märchen von Hans Christian Andersen / Hans Christian Andersen., 2013. – 204 S.

87. Anderson A. The Summer Guest / Alison Anderson. – Los-Angeles: Harper, 2016. – 401 p.

88. Burnes J. Notes on his name and family / James Burnes. – London: Valancourt Books, 2011. – 456 p.

89. Clinton P. Back to Work / President Bill Clinton. – Oxfordshire: Random House, Inc., 2005. – 432 p.

90. Clowes D. Patience / Daniel Clowes. – Seattle: Fantagraphics, 2016. – 180 p.

91. Concrafter. ConCrafter: Hallo, mein Name ist Luca / Concrafter., 2017. – 208 S.

92. Cronin A. Hatter's Castle / A. J. Cronin. – Madrid: Bello, 2013. – 634 p.

93. Cronin A. Three Loves / A. J. Cronin. – Madrid: Bello, 2013. – 601 p.

94. Dent S. How to Talk Like a Local: From Cockney to Geordie / Susie Dent. – Oxfordshire: Random House, Inc., 2011. – 123 p.

95. Ellory R. A Quiet Belief in Angels / R.J. Ellory. – New Orleans: Orion Books, 2008. – 236 p.

96. Ferri J. Asterix 37: Asterix in Italien / Jean-Yves Ferri. – Egmont Comic

- Collection, 2007. – 48 p.
97. Follett K. Das Fundament der Ewigkeit: Historischer Roman (Kingsbridge-Roman, Band 3) / Ken Follett., 2017. – 1168 S.
98. Forster E. A Room with a View / E. M. Forster. – London: Penguin Group, 2012. – 224 p.
99. Galsworthy J. The Country House / John Galsworthy. – London: International Law & Taxation, 2001. – 307 p.
100. Garcia Marquez G. The General in His Labyrinth / Gabriel Garcia Marquez. – London: Penguin Group, 2012. – 304 p.
101. Gebrüder Grimm. Die schönsten Märchen der Gebrüder Grimm / Gebrüder Grimm., 2013. – 280 S.
102. Greiner L. Verschieben Sie die Deutscharbeit - mein Sohn hat Geburtstag! / Lena Greiner., 2017. – 224 S.
103. Groh J. 100 Dinge, die jedes Paar einmal tun sollte / Joachim Groh., 2015. – 96 S.
104. Gross A. The Dark Tide / Andrew Gross. – New York City: HarperCollins Publishers, 2009. – 342 p.
105. Harari Y. Eine kurze Geschichte der Menschheit / Yuval Noah Harari., 2015. – 528 S.
106. Heinrich H. Deutschland. Ein Wintermärchen. / Heine Heinrich. – Berlin: Anaconda, 2005. – 80 S.
107. Hesse H. Der Steppenwolf / Hermann Hesse., 1974. – 288 S.
108. Hesse H. Siddhartha. Eine indische Dichtung / Hermann Hesse., 1974. – 128 S.
109. Joanna N. The Life of Riley / Nadin Joanna. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 336 p.
110. Johnson P. The Unspeakable Skipton / P.H. Johnson. – London: Macmillan, 1968. – 201 p.
111. Kehlmann D. Tyll / Daniel Kehlmann., 2017. – 480 S.
112. Kinney J. Gregs Tagebuch 12 - Und tschüss!: Band 12 / Jeff Kinney., 2017. – 224 S.
113. Kling M. QualityLand / Marc-Uwe Kling., 2017. – 384 p.

114. Leroux G. The Phantom of the Opera / Gaston Leroux. – New York City: HarperCollins Publishers, 2011. – 306 p.
115. Lewis S. Too Close To Home / Susan Lewis. – London: Arrow Books, 2015. – 416 p.
116. Link C. Die Entscheidung: Kriminalroman / Charlotte Link., 2017. – 576 S.
117. Loftus D. Around the World in 80 Dishes / D. Loftus. – Atlanta: Atlantic Books, 2012. – 178 p.
118. Lunde M. Die Geschichte der Bienen: Roman / Maja Lunde., 2017. – 512 S.
119. Martin A. House of Meetings / Amis Martin. – Oxfordshire: Random House, Inc., 2008. – 321 p.
120. May D. The Top of the World / Dell Ethel May. – New York: Qontro Classic Books, 2011. – 286 p.
121. Menasse R. Die Hauptstadt: Roman / Robert Menasse., 2017. – 459 S.
122. Meyerhoff J. Die Zweisamkeit der Einzelgänger: Roman / Joachim Meyerhoff., 2017. – 352 S.
123. Murphy B. I'd Rather be Short: 100 Reasons Why It's Great to be Small / Becky Murphy. – New York City: Plume, 2013. – 112 p.
124. Nesbø J. Durst: Kriminalroman / J. Nesbø., 2017. – 624 S.
125. Neuhaus N. Im Wald: Kriminalroman (Ein Bodenstein-Kirchhoff-Krimi, Band 8) / Nele Neuhaus., 2017. – 560 S.
126. O'Connor J. Fancy Nancy. Just My Luck! / Jane O'Connor. – New York City: HarperCollins Publishers, 2014. – 32 p.
127. Pennypacker S. Pax / Sara Pennypacker. – New York City: Balzer + Bray, 2016. – 288 p.
128. Priestley J. The Doomsday Men / J. B. Priestley. – London: Valancourt Books, 2014. – 236 p.
129. Quindlen A. Miller's Valley / Anna Quindlen. – New York City: Random House, 2015. – 272 p.
130. Reinwarth A. Am Arsch vorbei geht auch ein Weg / Alexandra Reinwarth., 2016. – 192 S.
131. Reinwarth A. Was ich an dir liebe: Eine originelle Liebeserklärung zum

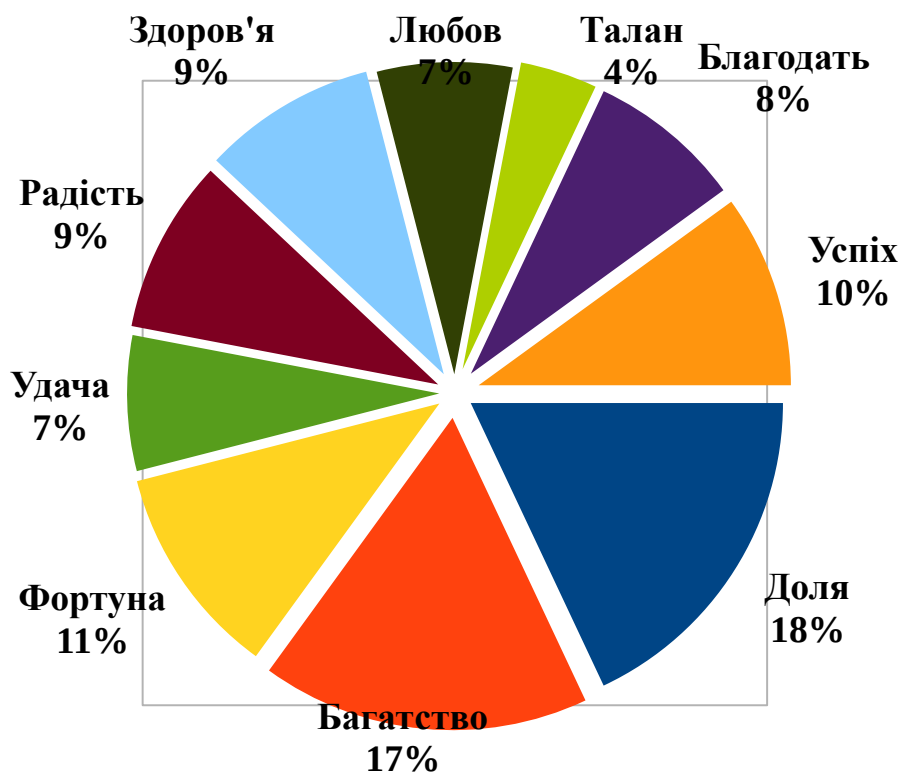
- Ausfüllen und Verschenken / Alexandra Reinwarth. – Riva, 2015. – 96 S.
132. Riddell J. Night Shivers / J.H. Riddell. – London: Wordsworth, 2008. – 464 p.
133. Sahota S. The Year of the Runaways / Sunjeev Sahota. – London: Knopf, 2015. – 496 p.
134. Spears R. Dictionary of American Slang and Colloquial Expressions / Richard A Spears. – Vancouver: McGraw-Hill, 2000. – 576 p.
135. Strelecky J. Das Café am Rande der Welt: eine Erzählung über den Sinn des Lebens / John Strelecky., 2007. – 128 S.
136. Swift G. Mothering Sunday: A Romance / Graham Swift. – London: Knopf, 2016. – 192 p.
137. Trump D. Trump: How to Get Rich / Donald J. Trump. – Oxfordshire: Random House, Inc., 2008. – 320 p.
138. Truong M. Bitter in the Mouth / Monique Truong. – New York City: Random House, Inc., 2011. – 272 p.
139. Tye L. Audrey Hepburn In Hats / L. Tye. – Glasgow: RAP, 2013. – 234 p.
140. van Vliet E. Oma, erzähl mal! | Elma van Vliet: Das Erinnerungsalbum deines Lebens / Elma van Vliet., 2016. – 144 S.
141. Verble M. Maud's Line / Margaret Verble. – Seattle: Mariner Books, 2016. – 304 p.
142. White W. In the Heart of a Fool / William Allen White. – London: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013. – 210 p.
143. William J. A Man Made of Money / Jerrold Douglas William. – London: Knopf, 2010. – 224 p.
144. Yasmeen I. I'm a Girl! / Ismail Yasmeen. – London: Bloomsbury, 2016. – 32 p.

ДОДАТКИ

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕРИ “ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ” (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ФРАЗЕОСИСТЕМ)

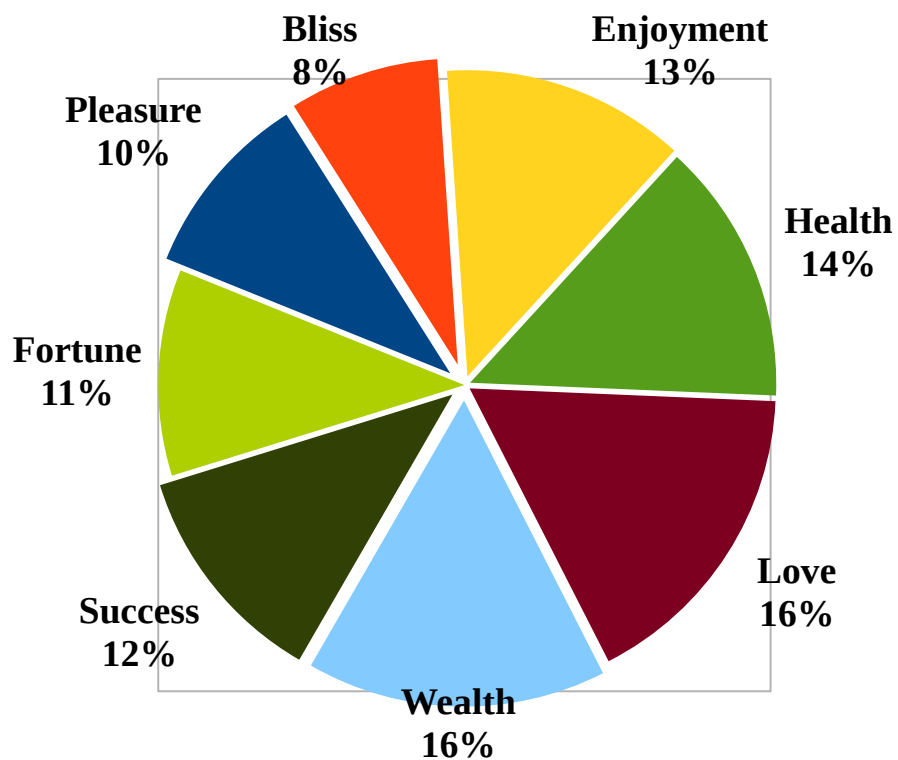
Додаток А

Вербалізація концепту ЩАСТЯ в українській МКС

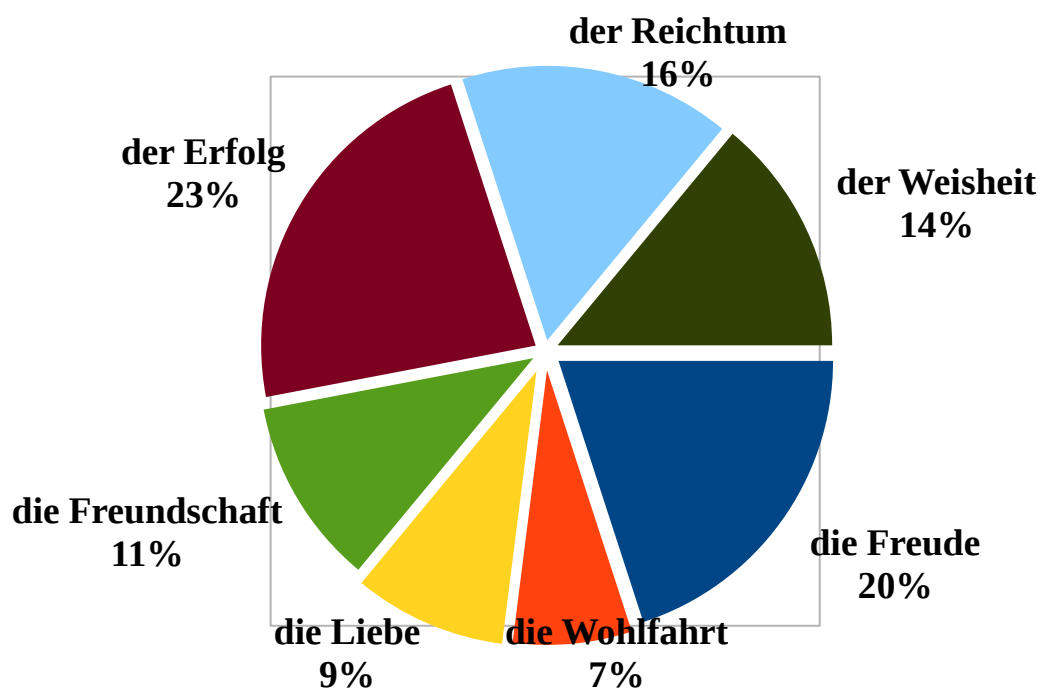
Додаток Б

Вербалізація концепту ЩАСТЯ в англійській МКС

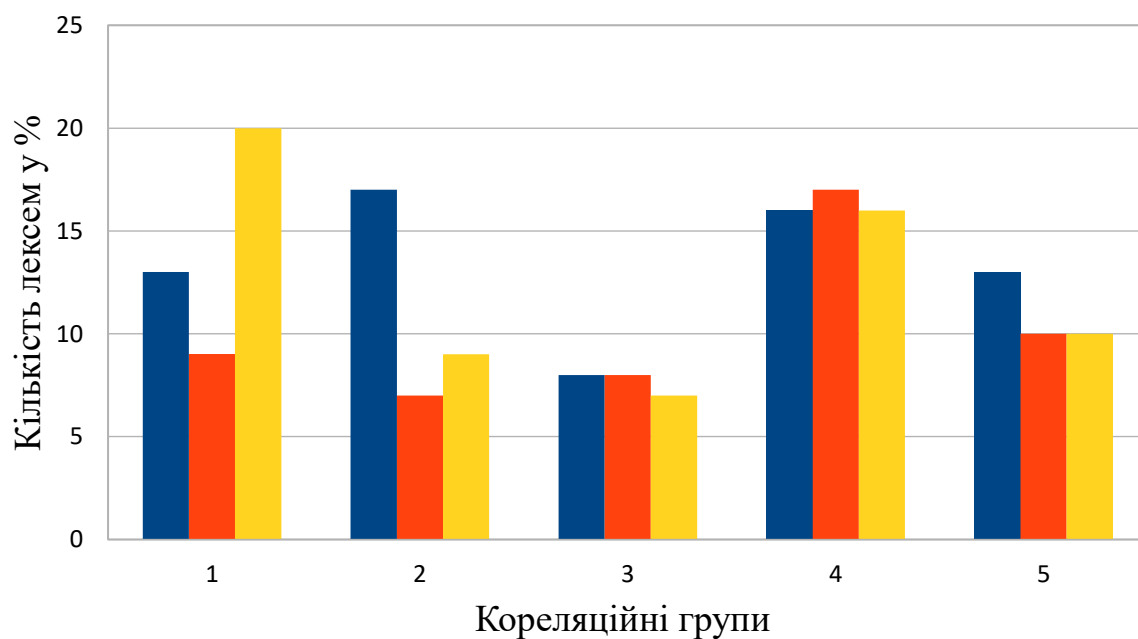
Додаток В

Вербалізація *концепту* ЩАСТЯ в німецькій МКС

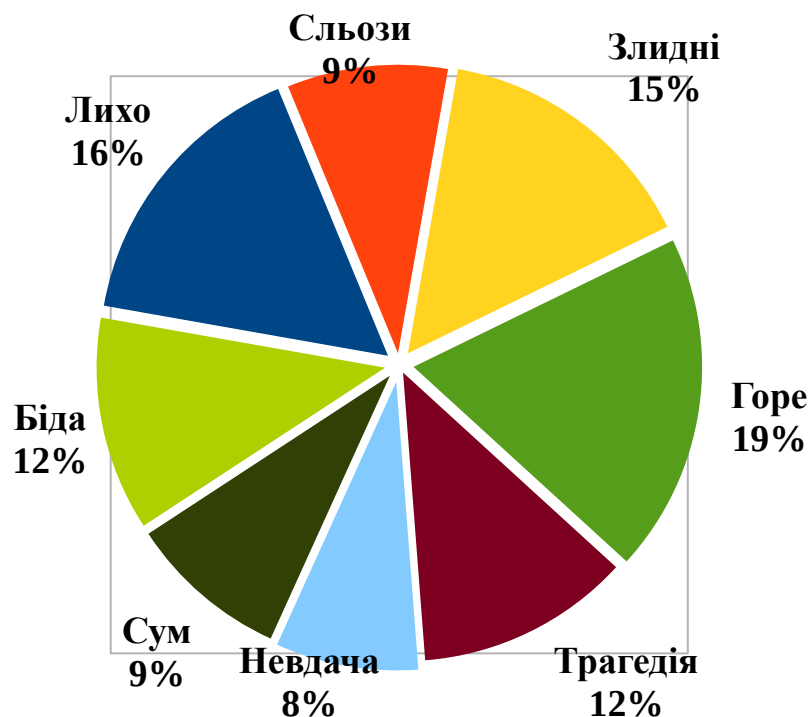
Додаток Г

Порівняльна діаграма ядрових лексем з *концептом* ЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовних картинах світу

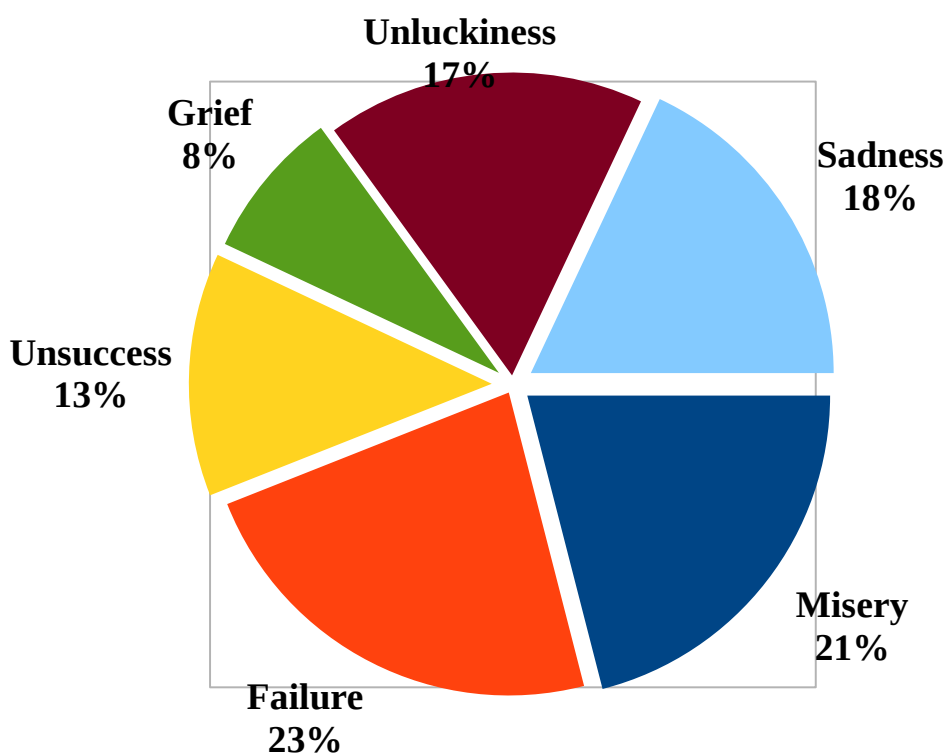

Додаток Д

Вербалізація концепту НЕЩАСТЯ в українській МКС

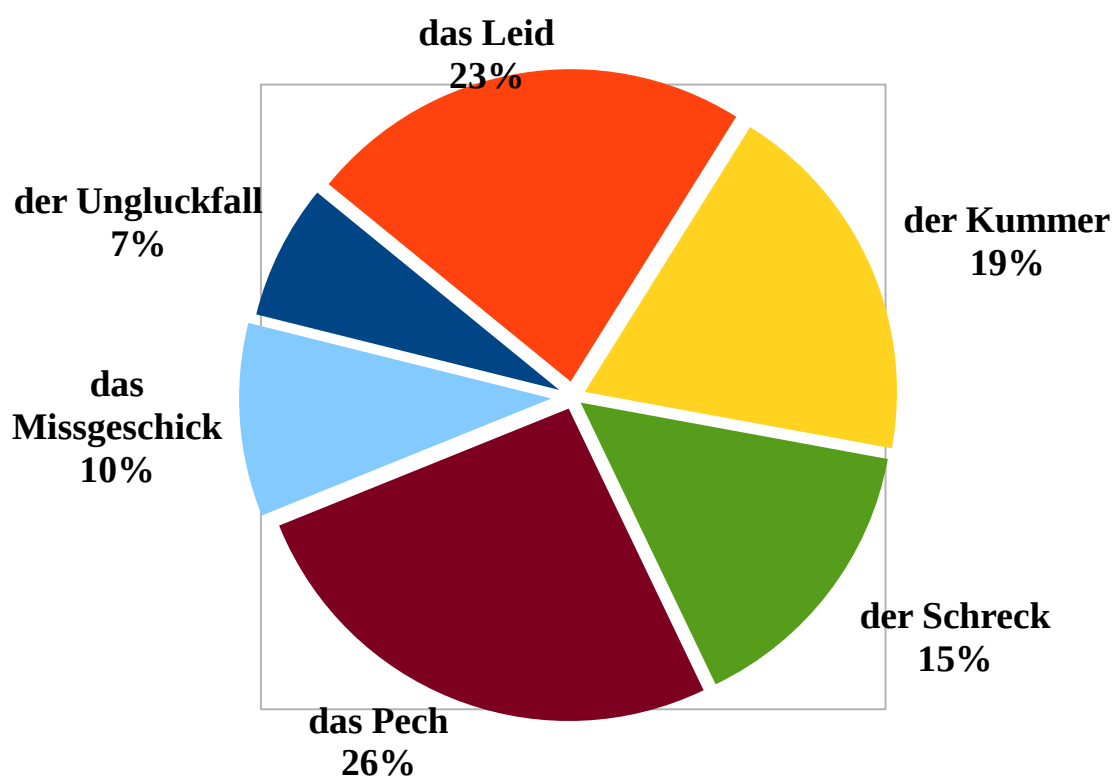
Додаток Е

Вербалізація концепту UNHAPPINESS в англійській МКС

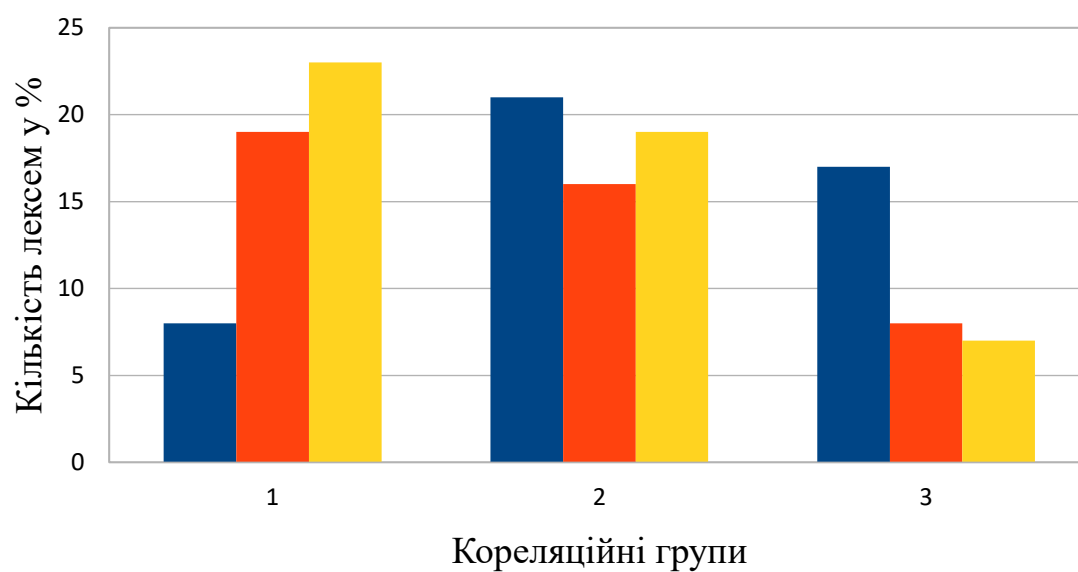
Додаток Ж

Вербалізація концепту DAS UNGLÜCK в німецькій МКС

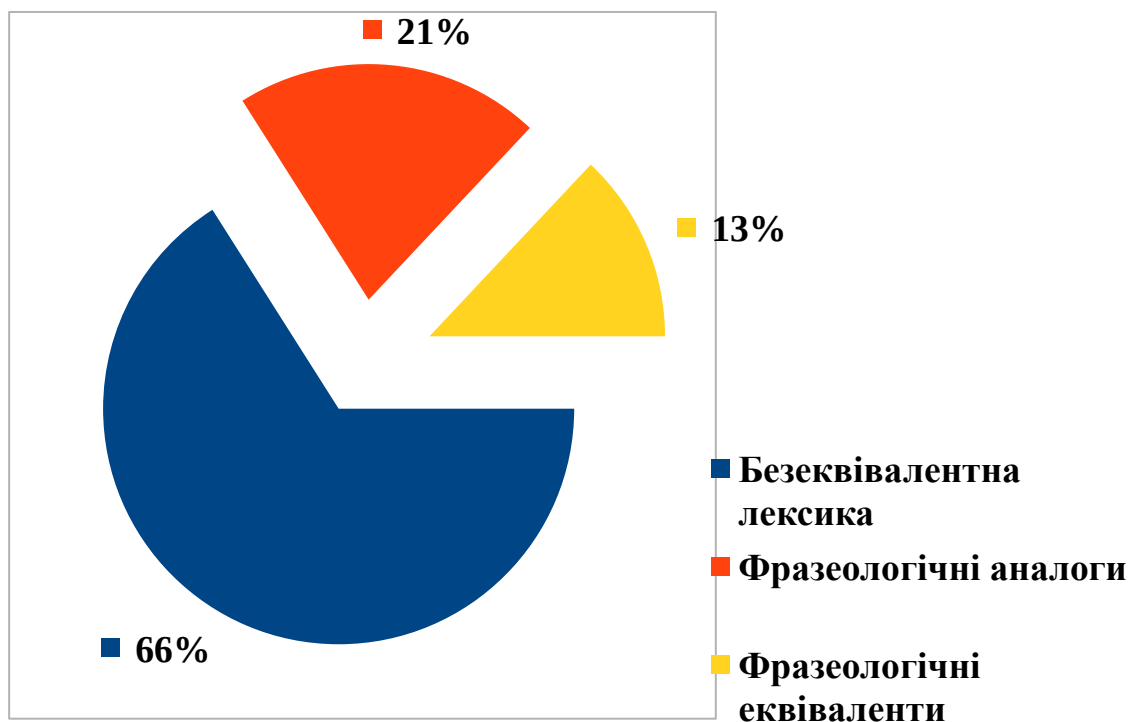
Додаток К

Порівняльна діаграма ядрових лексем з концептом НЕЩАСТЯ в українській, англійській та німецькій мовних картинах світ

Додаток Л

Типи міжмовних співвідношень на позначення *концепту* ЩАСТЯ

Додаток М

Типи міжмовних співвідношень на позначення *концепту* НЕЩАСТЯ

